

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

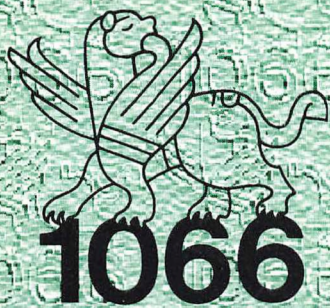
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

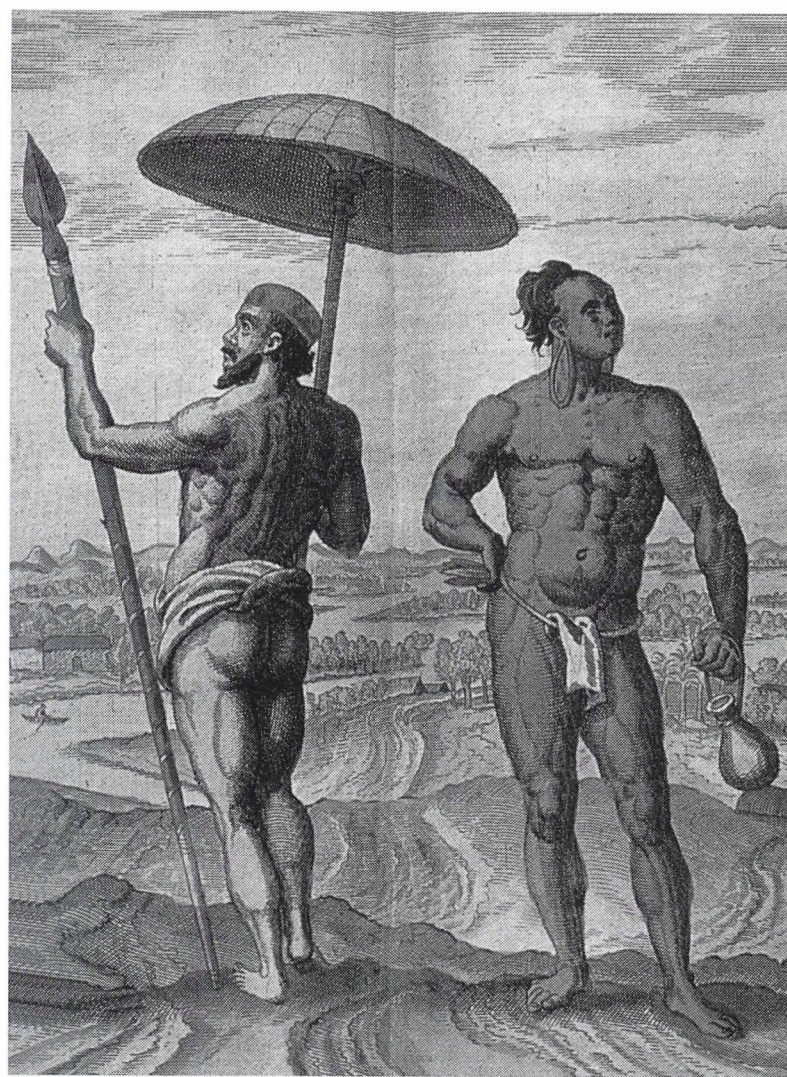

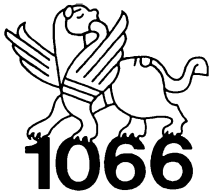
1066

29. årgang nr. 4 1999

December

Tidsskrift for historie

Tidsskrift for historie

Adresse

c/o Institut for Historie
Njalsgade 102, 2300 København S
Giro 4 18 85 51
www.xcu.com/mmdesign99/hastings
e-mail: hastings@get2net.dk

Ansvarshavende redaktør

Jørgen Mikkelsen, ph.d., arkivar ved
Landsarkivet for Sjælland m.m.
Jagtvej 10, 2200 København N
e-mail: jm@lak.sa.dk

Anmeldelsesredaktør

Peter Henningsen
e-mail: henningsen@mail.tele.dk

Redaktion

Mogens Bak-Hansen, Stella Borne, Michael
Bregnsbo, Berit M. Christensen, Peter Hen-
ningsen, Birgitte Holten, Kirsten Villadsen
Kristmar, Pelle Larsen, Rasmus Mariager, Jør-
gen Mikkelsen, Sniff Nexø, Christian Nicolaisen,
Hans-Micael Søndergaard

Layout- & billedredaktion

Berit M. Christensen, Pelle Larsen & Hans-
Micael Søndergaard
e-mail: hans-micael@post.tele.dk

Ekspedition

Christian Nicolaisen
Nørre Farimagsgade 44. st.th.,
1364 København K tlf.: 33 32 94 18
e-mail: chrino@get2net.dk

Priser

29. årgang:
Abonnement 4 numre kr. 165,-
Introduktionstilbud for
studerende kr. 125,-
Løssalg pr. nummer kr. 50,-
Ældre årg. pr. nummer kr. 20,-

Tryk

Sat med New Caledonia Semi Bold 10,8 pkt.
Kandrup Bogtrykkeri, København. ISSN 0106-
0627
Alle henvendelser vedr. adresseændring o.l.
bedes rettet direkte til postvæsenet. Eftertryk
tilladt i uddrag, forudsat tydelig kildeangivelse.

29. årgang nr. 4 1999

Jan Pedersen

Jason eller Aeneas? - om Vasco da Gama-myntens forbillede og
betydning 3

Michael Bregnsbo & Rasmus Mariager

Hvordan formidler man en grundlov? Et udvalg af museums-
udstillinger og litteratur i anledning af Grundlovens 150-års
jubilæum 18

Anmeldelser

Fyrsten af Niccolò Machiavelli, oversat af Fritz Wolder
(Michael Sterll) 27

*Danmarks riges grundlove 1849-1866-1915-1953 af Henning
Koch og Kristian Hvidt (Iben Fisker Sørensen)* 28

*The Agricultural Revolution - Reconsidered af Claus Bjørn
(ed.) (Michael Bregnsbo)* 30

Indholdsfortegnelse 29. årgang 1999 31

Charlotte S. H. Jensen

At spå om fremtiden (IV) bagsiden

Forsideillustration

Da portugiserne i 1500-tallet nåede Indien, mødte de både en helt fremmed, lokal kultur og en de i forvejen havde berøring med, nemlig den islamiske. Hollænderne, som i 1600-tallet iværksatte den næste store bølge af europæisk ekspansion i Asien, fandt i Jan Huyghen van Linschoten (1563-1611) en vigtig kilde til viden om de eksotiske forhold. Efter bl.a. at have været i tjeneste hos den portugisiske ærkebiskop af Goa kom han hjem til Holland og formidlede sine oplevelser i en stor rejsebog (1596), hvorfra illustrationen og de to oprindelige billedtekster stammer: "Muhamedanerne fra Cananor, portugisernes dødsfjender" og "Indbyggere fra Malabar-kysten, mellem Goa og Cochim, hvor peberet gror". Dette udsnit viser de to midterste figurer som må formodes at være en muslimsk, muligvis indvandret købmand eller handlende til venstre og en indfødt inder til højre. Graden af realisme i billedet er nok begrænset, i hvert fald synes de to nøgne atletiske mandsskikkelser først og fremmest at skulle falde ind med den dyrkelse af det perfekte menneskelegeme som man hyppigt finder i europæisk billedkunst omkr. 1600. Udsnit af illustration fra Oceanos, nr. 33, 1998, s. 16.

1066 henvender sig til alle historisk interesserede. Tidsskriftet indeholder artikler og anmeldelser om dansk og international historie, og stofvalget spænder fra oldtiden til samtidshistoriske begivenheder. 1066 ser det som en særlig opgave at viderebringe resultaterne af cand.phil.-specialer og ph.d.-afhandlinger. Tidsskriftet udkommer fire gange årligt og udgives med støtte fra Kulturministeriets bevilling til almentkulturelle tidsskrifter.

Jason eller Aeneas?

- om Vasco da Gama-myten forbillede og betydning

De store opdagelser er et af historieskrivningens klassiske omdrejningspunkter. Sammen med Reformationen og statsdannelsesprocessen i Europa udgør de et let synligt skel mellem den moderne tid og det der gik forud. Af de tre nævnte temaer er det opdagelserne der især knytter forandringerne i Europa sammen med den øvrige verden. Den måde vi tolker disse historiske begivenheder på, er med til at danne grundlaget for vores syn på det nuværende globale samfund. Det historiske billede er imidlertid ikke klart og entydigt. I denne artikel diskuteres, med udgangspunkt i en ny væsentlig bog om Vasco da Gama og hans tid, de faktorer, både åbenlyse og skjulte, reale og ideologiske, der er med til at præge vores opfattelse.

Af Jan Pedersen, ph.d., adjunkt ved Institut for Historie, Københavns Universitet

Det er nu godt 500 år siden en gruppe på ca. 150 portugisiske søfolk og soldater nåede Calicut på vestsiden af det indiske subkontinent. Ekspeditionen, der i tre skibe rundede Kap det Gode Håb og - som man siger - 'fandt søvejen til Indien', var udsendt af den portugisiske konge og blev ledet af Vasco da Gama (ca. 1460-1524), assisteret af tre medkaptajner. Vasco da Gama tilhørte de adelige lag i sit land, men var så vidt vides, ikke nogen fremtrædende skikkelse - før rejsen var afsluttet altså!¹

Jubilæumsåret 1998 er overstået nu: Der er ingen ydre anledning til hverken at fejre eller begræde hvad der skete. Men den fjerne begivenhed er og bliver i vor historiske bevidsthed indlejret som en vigtig handling, både på et reelt og et symbolsk plan. Den indgår som element i en "kollektiv erindring"² der hverken kan reduceres til legende og ideologi eller problemfrit passes ind i en nøgtern, rent videnskabelig forståelsesramme. Fra begge sider kommer impulser der tilsammen opbygger Vasco da Gamas rejse som et ikon for Europas rolle i verdenshistorien.

En officiel portugisisk kommission for mindearrangementer vedrørende opdagelsesrejserne har foranlediget affattelsen af

en stor kritisk biografi om da Gama og hans tid. Bogen, *The Career and Legend of Vasco da Gama*,³ er skrevet af historikeren Sanjay Subrahmanyam. Det er et lærd værk der samler vigtige data og drøfter en række forskningsspørgsmål, både om den historiske rejse og om de mytedannelser og ideologier som da Gama-skikkelsen har dannet grundlag for. Bogen er derfor det naturlige midt- og udgangspunkt for de følgende overvejelser.

Hensigten er at påvise at Subrahmanyam fejlfortolker sin centrale kultur- og bevidsthedshistoriske kilde. Derved forfejljer han sit forsøg på at demontere 'legenden' om Vasco da Gama. Myten viser ham ikke som en helt - hvilket er Subrahmanyams påstand - men som eksponent for europæernes vedholdende, kollektivt organiserede udbredelse af deres normer og deres herredømme til resten af verden. Det er denne samklang med en virkelig historisk tendens der har gjort myten stærk og langtidsholdbar, men også vanskelig at se i øjnene. Moderne mennesker går ind for individers og folkeslags ligeret og ligestyret. Men den europæiske kulturs hegemoniske tendenser, både som de findes i realiteten og i vores delvis underbevidste, mytisk informerede forestillings-

verden, bliver man ikke kvit blot ved at ville det. Den debat Subrahmanyams bog kan give anledning til, er derfor ikke kun forskningsmæssig, men omfatter også den etiske og politiske side af vor håndtering af historien. Hele den kulturarv hvis ældste rødder skal findes, ikke i begyndelsen af moderne tid, men tilbage i antikken, bliver berørt.

Den portugisiske ekspansions baggrund

For ordentligt at kunne vurdere de kulturelle og ideologiske momenter må man kende lidt til de mere konkrete og håndgribelige sider af det historiske forløb. Her er Vasco da Gamas rejse nok et vigtigt led i en kæde af begivenheder, men det er den større sammenhæng, ikke enkeltbegivenheden og dens symbolværdi der er grundlaget for forståelsen.

Subrahmanyam selv er ikke i sit udgangspunkt kultur- eller bevidsthedshistoriker, men derimod en anerkendt økonomisk historiker, rundet af den franske strukturorienterede retning. Han er ansat ved *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, Paris. Netop den franske *Annales*-tradition har dannet grundlag for den i dag almindeligt udbredte forståelse af den portugisiske ekspansion. Man kan især pege på Vitorino de Magalhães Godinho der bl.a. i 1960'erne og begyndelsen af 1970'erne skrev flere centrale værker ud fra en økonomisk synsvinkel, med vægt på de store bevægelser af mennesker og varer der var den portugisiske og øvrige europæiske ekspansions håndgribelige eksistensform.⁴

Mht. den hjemlige formidling af forskningens hovedstandpunkter kan man nævne de artikler som Søren Mentz for et par år siden publicerede, dels i dette tidsskrift, dels i *Den jyske Historiker*.⁵ Han opsummerede her hvordan portugisernes rejser var et produkt af forskellige socio-politiske interesser og historiske impulser. Den portugisiske adel havde fra de lange

reconquista-krige mod maurene oparbejdet en entreprenant og dynamisk stil der stadig førtes videre i militært-religiøse ridderordener. Købmandsstanden var under opblomstring og havde interesse i nye markeder. Den centrale statsmagt var efter tidens forhold stærk (og ivrig efter at sikre tilførslen af økonomiske midler).

Alt i alt var der betydelige ressourcer og interesser bag den maritime ekspansion. Interesserne var dog ikke helt de samme hos alle aktører, hvilket bidrog til at ekspansionens tempo og intensitet var noget ujævn i det 15. århundrede. I de mange år projektet var undervejs, blev der etableret mindre kolonier, og der var også en vis missionsvirksomhed. Det væsentligste motiv var dog at tjene penge ved handel. Da portugiserne endelig landede i Indien, var det med henblik på at etablere en profitabel import af krydderier. De søgte også trosfæller, og de begyndte hurtigt, af grunde der skal omtales lidt senere, at lægge en aggressiv, dominerende adfærd for dagen i de politisk-militære relationer til de øvrige aktører i det Indiske Oceans søfarts- og handelsmiljø.

Teknologi

Blandt de faktorer der satte portugiserne i stand til, rent praktisk anskuet, at nå så langt ud i verden og optræde som sejrherre og beherskere hvor de numerisk var håbløst i mindretal, peger man traditionelt på en serie særlige teknologier og færdigheder:

- skibsbygningskunsten, med karavellerne som den nye, velegnede skibstype;
- kartografi og navigationsinstrumenter, med portolan-kortene, kompasset og astro-labiet;
- og endelig den militære teknologi, i første række kanonerne som skibene var bestykket med.⁶

Disse genstande og færdigheder var blevet opfundet, videreudviklet og tilpasset over længere tid. I det femtende århundrede var man kommet så langt at det blev muligt

Vasco da Gama portrætteret som ældre.

Af teksten fremgår det at han var vicekonge og greve. Billedet stammer fra slutningen af det 16. århundrede, og det er umuligt at sige hvor stor den ydre lighed er. Man kan imidlertid konstatere at Vasco da Gama på dette og andre portrætter fremtræder benevolent og nærmest majestætisk. Der findes også et enkelt dystert portræt af ham, ligeledes malet efter hans død. Illustration fra *Oceanos*, nr. 33, 1998, s. 59.

at foretage rejser hen over verdenshavene. De enkelte teknikker var blevet sammenføjnet i en veludviklet teknologi, med overgribende egenskaber der ikke var til stede i de enkelte komponenter. I et forsøg på at sætte fænomenet på teoretisk begreb har teknologisociologen John Law fremstillet den portugisiske ekspansion som et eksempel på hvad han kalder *heterogeneous engineering*, dvs. et kompleks af sociale, organisatoriske og tekniske kompetencer, bygget op omkring et sæt forskelligartede, men til det overordnede formål nøje tilpassede genstande.⁷

Teknologien udgør en systemisk helhed, udviklet med henblik på at opfylde

meget forskellige behov i et univers fyldt med farlige, destruktive kræfter, både naturmæssige og menneskelige. Havet, vinden og de fremmede folk var trusselselementer af vidt forskellig art. Alle skulle de imødegås ved hjælp af teknologiens spinkle barrierer. Spinkelheden skyldtes at teknologien blev opbygget under ressourcemand og nøje afvejning af de forskellige behov mod hinanden. Skibenes størrelse, bemanning og bevæbning kunne f.eks. ikke vælges vilkårligt, alene styret af behovet for maksimal sikkerhed. Man måtte også tage hensyn til sødygtighed, manøvrevedne og problemerne med at supplere forsyningerne af proviant og

ferskvand undervejs. Et sådant system har det indlysende succeskriterium at dets sårbarhed ikke må blive fatal. De forskelligartede former for funktionalitet som opbygges gennem de enkelte komponenter, skal suppleres med en helhedsbetragtning vedrørende systemets samlede stabilitet over for et bredt register af mulige påvirkninger og udfordringer. Under et forehavende som opdagelsesrejserne kan den enkelte ekspedition ikke påregne opbakning fra et omgivende venligtsindet samfund, placeret i en velkendt natur.

Den side ved opdagelsesrejsernes teknologi der her understreges, er altså ikke at den var ny eller avanceret eller generelt overlegen, sammenlignet med andre kulturers teknologi, men at den var systematisk opbygget med henblik på at sætte brugerne i stand til at reagere fleksibelt og klare sig under skiftende og uforudsigelige omstændigheder, løsrevet fra det hjemlige miljøes velkendte og stabile forhold.

Den første rejses eksempelværdi

Til belysning af den tidlige oversøiske ekspansion er indtil videre præsenteret tre brede forklaringslementer. De traditionelle og anerkendte historiske tolkninger betoner dels den århundredelange optakt i Portugals unikke historie, dels varehandelen og transporten, som i samtiden var ekspansionens umiddelbare eksistensform og drivkraft. Dertil kommer den teknologiske faktor.

Med dette i baghovedet kan man føle sig fristet til at hævde at selve Vasco da Gamas første rejse fra Portugal til Indien og retur, 1497-1499, ikke har meget andet end kuriøs interesse. I det store mønster man søger at skelne, er den en blandt mange i en kæde af begivenheder hvor det ikke er let at sige hvilke der var særligt interessante eller afgørende. På den anden side er det vel muligt at rejsens forløb kan eksemplificere hvordan de overordnede faktorer konkret satte sig igennem. Desuden er det tænkeligt at portugisernes

specifikke erfaringer fra netop denne tur fik en særlig, ikke ubetydelig indflydelse på deres senere adfærd. Det var jo det første, måske 'dagsordensættende', led i en længere læreproces om forholdene på den anden side af Kap det Gode Håb.

Det meste af rejsens forløb er ret grundigt dokumenteret på første hånd, nemlig gennem en beretning affattet af en af ekspeditionens deltagere. Der har gennem årene været nogen debat om forfatterens identitet, men det almindeligste synspunkt er at der er tale om en person ved navn Álvaro Velho.⁸ Beretningen, holdt i enkel, faktuel stil, er det grundlag hvorpå alle nutidige genfortællinger i hovedsagen bygger. Også Subrahmanyams bog indeholder en detaljeret rekonstruktion af den første rejse.

Man finder rigelig bekræftelse på at turen ikke var let og risikofri, men nærmest kun netop gennemførlig med de midler man havde til rådighed. Selve navigationen kunne være vanskelig, også før Kap det Gode Håb ved Afrikas sydspids, hvortil Bartolomeu Dias tidligere var nået. Det gav anledning til bekymring hvis fartøjerne kom væk fra hinanden. Man var afhængig af at kunne optage forsyninger undervejs, men når man var i land, kunne man ikke føle sig sikker på de stedlige samfunds velvilje og fredelige indstilling. Allerede på den afrikanske vestkyst kom den første åbne konfrontation. Senere, på østkysten, da man kom til større byer på et højt udviklingstrin og med etablerede kulturelle og handelsmæssige forbindelser nordpå, blev det ikke bedre. Ved et par lejligheder var en venlig modtagelse kun på skrømt. Portugiserne klarede sig ved at holde sig så tæt som muligt til deres skibe eller sikre sig med gidsler. Hvis en henholdende taktik ikke længere var mulig, måtte de kæmpe, flygte eller gøre begge dele.

Subrahmanyam påpeger på denne baggrund at portugiserne ikke kom uhildede til Indien, men allerede ved ankom-

ankomsten var skeptiske og mistænksomme.⁹ De blev da også modarbejdet af nogle af de stedlige handelsfolk (dog ikke dem alle). Selv i forhold til de aktører, bl.a. den lokale fyrstemat, som var enten venligt stemte eller indifferente, var der problemer. Portugiserne havde ikke varer eller gaver med der gjorde det særlig attraktivt at opbygge stabile positive forbindelser til dem. Der var kulturforskelsproblemer: Man kendte ikke de lokale skikke og trosforhold, og man var afhængig af muslimske tolke hvis neutralitet man ikke kunne være sikker på. Opholdet bød på flere krisesituationer og ydmygelser.

Afskeden med Calicut var heller ikke harmonisk. Gidseltagning og afpresning blev brugt af både portugiserne og deres modparter. Yderligere fjendtlige konfrontationer forekom under selve hjemrejsen, foruden sygdom om bord. Skørbug tog livet af en stor del af besætningen.

Man kan forsøgsvis tolke dette dramatiske forløb af Vasco da Gamas første rejse som en del af rationalet bag den strategi og taktik som styrede portugisernes handlinger i de følgende års opbygning af handelsimperiet i det Indiske Ocean. Ønsket om militær kontrol over søhandelens knudepunkter og hovedruter udsprang næppe af rent spekulative overvejelser. Man havde fra første færd konkrete erfaringer der kunne udlægges på den måde at fremtidige aktiviteter måtte bygge på et sikkerheds- og kontrolniveau der var langt højere end det man kunne opnå alene ved at udruste den enkelte ekspedition så godt som muligt.

Det portugisiske overherredømme i det 16. århundrede indebar langtfra nogen fuldkommen kontrol med tingene, end ikke til søs eller i de vigtige havnebyer.¹⁰ Ikke desto mindre lykkedes det altså, mod vanskelige odds, at udhugge og gennem længere tid at fastholde en ganske betydningsfuld niche i handels- og transportsystemet. Den magtudøvelse og tvang som portugiserne påførte den før stort set

fredelige asiatiske søhandel, kan på baggrund af den både handels- og sikkerhedsmæssigt temmelig prekære udgangssituation ses som en rationel politik, omend til ulempe for systemets øvrige aktører.

Interne konflikter

Portugisernes strategi var ikke fuldkommen konsistent. Et af de interessante momenter i Subrahmanyams Vasco da Gama-bog er påstanden om at deres politik i det Indiske Ocean allerede fra første færd var påvirket af interne magt- og interessekampe og modstridende syn på målsætningerne. Vasco da Gama var involveret i disse konflikter. Ved sin udnævnelse til leder af togtet var han dog kun en ubetydelig skikkelse i de rivaliserende magthaverfraktioners lag. Valget af ham kan mest plausibelt forklares som en form for kompromis, blandet med anerkendelse af hans personlige egenskaber.¹¹ Ved sin hjemkomst blev Vasco da Gama ført opad i det adelige hierarki og på anden måde belønnet. Men senere, efter et nyt togt til Indien, blev han kørt ud på et sidespor som led i fortsatte intriger og magtkampe.¹² Han formåede imidlertid endnu senere at vende tilbage til magtens og begivenhedernes centrum, muligvis bl.a. ved at true den portugisiske konge med at investere sin loyalitet, erfaring og kompetence hos den spanske monark i stedet.¹³ Vasco da Gama blev i 1524 atter sendt til Indien, nu med rang af vicekonge, men døde derude samme år.

Hovedsubstansen i de verserende konflikter var ifølge Subrahmanyam at Manuel I (konge 1495-1521) og hans allierede var styret af en universalistisk målsætning: Alliancer med lokale kristne og en ambitiøs, stramt centraliseret udbygning af imperiet skulle skabe grundlag for en omfattende sejr over islamiske magthavere og interesser. Der anes en forbindelse tilbage til korstogene og reconquista'en på den iberiske halvø. Vasco da Gama og hans

ligesindede, derimod, var kritisk indstillet over for 'hellig krig'-ideologi: Portugiserens politik skulle være pragmatisk. Det handlede om at sikre handelen og maksimere dens indtægter. Mindre operatører, ikke kun staten, skulle gennem faktorbrevlinger, privilegier, kaperrettigheder o.l. have lov til at deltage i det berigelsesprojekt som tilstedeværelsen i Asien var.¹⁴

Vasco da Gama fremstilles gennemgående af Subrahmanyam som en hård, økonomisk driftig, kynisk mand, med stor sans for taktik, dvs. for at udnytte potentialet i en given situation. Det er et overbevisende billede der tegnes.

Subrahmanyam bemærker i forbindelse med de interne konflikter at der i den hidtidige historieskrivning har været en tilbøjelighed til, fejlagtigt, at opfatte portugiserne som en monolitisk aktørgruppe i perioden omkring og efter år 1500. De brede økonomiske og sociale forhold har angiveligt været overprioriteret på bekostning af de politiske begivenheder og de bagvedliggende ideologier. Hans egen hensigt er at indskrive den portugisiske ekspansion i et "institutionelt kompleks", omfattende kronen, adelen og de militært-religiøse ordener.¹⁵

Man kan spekulere over - og tvivle på - i hvilken grad der her er tale om et virkeligt brud med den hidtidige metodiske praksis. Med termen "institutionel" (et ikke helt entydigt, men meget populært begreb blandt økonomiske historikere i dag) vil Subrahmanyam tilsyneladende signalere at han placerer sig i den nyere hovedretning som bl.a. tegnes af nobelpristageren Douglas C. North.¹⁶ Her lægges der vægt på at økonomisk aktivitet (investering, produktion, handel, forbrug) ikke kanaliseres neutralt og upåvirket gennem historisk ensartede organisations-, norm- og regelkomplekser, men at institutionernes særlige udformning, fordi de definerer incitamentstrukturerne, er meget vigtige for den grad af succes (mht. effektivitet, vækst, overskud, bæredygtighed osv.) som

de økonomiske aktiviteter kan forventes gennemført med. F.eks. anser man en kombination af liberale 'spilleregler' og *rule of law* (individuel retssikkerhed samt fravær af vilkårlighed og uigennemskuelighed i den politiske regulering) som centrale baggrundsvARIABLE for hurtig udvikling og stærk økonomisk vækst i de kapitalistiske samfund, fra Englands *Glorious Revolution* i 1688 og fremover.¹⁷

Forståelsen af det portugisiske hof som arena for konfrontationen mellem økonomiske strategier og interesser kan sikkert indpasses i dette 'institutionelle' paradigme. Lignende bestræbelser udfoldes af andre forskere.¹⁸ Subrahmanyam kan meget vel have ret i at den etablerede historiske syntese har været for fikseret på den økonomisk-kvantitative dimension, med ringe blik for de politisk-institutionelle elementers betydning for den samlede historiske struktur. Hans argumenter sætter dog næppe en gennemgribende fornelse af den overordnede forståelsesramme på dagsordenen. Eksemplet Vasco da Gama og hans rejse synes nærmere at pege på strukturbegrebets fleksibilitet og evne til at integrere forskellige typer af empiri og teori. Da der er tale om en biografisk orienteret monografi, bliver det muligt at udstrække betragtningen helt ned til individets niveau. Hvis den portugisiske ekspansion, anskuet på det kollektivt-strukturelle plan, var led i udfoldelsen og udbredelsen af den gryende europæiske modernitet, fremtræder Vasco da Gama, med sin skruppelløst målrationelle adfærd, ikke kun som en tilfældig, omend bemærkelsesværdig individuel aktør i denne proces. Også på det biografiske forståelsesniveau skelnes idealtypiske, strukturelt signifikante kvaliteter.

Med det foregående har det været hensigten at vise at der eksisterer en materialistisk funderet, socio-økonomisk samt politisk forklaringsmodel der ret let omfatter både baggrund og forhistorie,

påvirke, men er ikke identisk med den måde historien generelt optræder på i eftertidens bevidsthedsliv. Magthaveres propagandainteresser eller rodfæstede folkelige fordomme spiller også med i udformningen af den typiske bevidsthed om fortiden. Det skal heller ikke glemmes at selv den forskningsbaserede historieskrivning, omend den er det bedste bud på en sandfærdig og redelig version, ikke kan forventes at være fuldkommen entydig og ubunden af interesser og ideologier. Det gælder både når den står alene, og i endnu højere grad når den som én røst blandt andre glider ind i den fælles, offentlige diskurs og blandes op med dennes øvrige bestanddele.

Mentale og ideologiske strukturer med rødder i det historiske er derfor et selvstændigt studieobjekt. I princippet er der ingen forskel på at analysere f.eks. en periodes økonomiske og politiske forhold på den ene side og på den anden side disse forholds ideologiske genspejling hos senere slægtled. Det er forskellige emner, men i begge tilfælde er der tale om former for struktureret, socialt liv som forskeren kan tilegne sig og udlægge betydningen af ved at oparbejde de relevante empiriske data og underkaste dem en teoretisk bearbejdning. Vasco da Gama som legende er nok et andet spørgsmål end hans liv og karriere, men ikke nødvendigvis mere subjektivt eller diffust eller mindre bundet til kendsgerningerne. Ikke desto mindre er det i springet mellem de to undersøgelsesfelter, det realhistoriske og det idéhistoriske, at Subrahmanyams bog bliver kontroversiel og ikke ganske overbevisende.

Subrahmanyam mener at Vasco da Gama dyrkes som en helt, at dyrkelsen suger næring af det overleverede mytstof, og at opbygningen af legenden begyndte i Vasco da Gamas egen tid, antagelig under medvirken af ham selv.¹⁹ Det er svært at bestride at Vasco da Gama betragtes som en nationalhelt i Portugals almindelige offentlige bevidsthed. Salazar- og senere

Caetanostyret (1932-1968, 1968-1974), Europas sidste rigtige kolonimagt, underbyggede naturligt nok billedet efter bedste evne, men også senere kan der findes eksempler på accept af denne arv.²⁰

Dette er dog ikke et tilstrækkeligt argument for at det gennemgående billede af Vasco da Gama skulle være et helteportræt. I hele verden har både magthaveres propaganda og den folkelige bevidsthed behov for historiske eksempler og rollemodeller hvor noget er sandt og andet må overdrives eller digtes til, mens de mindre bekvemme ting forties eller nedtones.

Det må siges at være tvivlsomt hvor meget spænding der opstår ved en afsløring af sådanne mytiske grovvarer. De fleste oplyste mennesker er klar over at man skal tage historierne med stærke forbehold. Subrahmanyam ved da også udmærket, når det kommer til stykket, at den naive form for heltedyrkelse ikke er tilstrækkelig til at stabilisere og underbygge hans tese. Det er nødvendigt at inddrage helt andre bevidsthedsniveauer og diskursive kilder, nemlig de steder hvor det er muligt at identificere de grundlæggende tanke- og meningsmønstre som styrer det moderne samfunds mere sofistikerede og bestemmende trendsettere. Jeg sigter til de veluddannede mellem-lag, professionsudøverne, dem med et potentiale for kritisk refleksion, kort sagt: bogens egen målgruppe.

Subrahmanyams væsentlige argumentation bygger netop på finkulturen, en type af ideologisk praksis der ligger mellem på den ene side propaganda og naiv folkløse, og på den anden side faghistorikernes akademiske objektivitet og stadige forbehold over for både egne og kollegers resultater. Så langt forekommer han at være på rette vej: I de æstetisk raffinerede kulturprodukter *kunne* man måske finde en livskraftig heltelegende, en der ikke er så let at gennemskue. I yderste fald kunne den tage konkurrencen op med historievi-

Luis Vaz de Camões i fængsel i Goa.

Den store digter var ikke nogen lykkens udkårne. Som soldat mistede han sit ene øje. På grund af en batalje med en hofmand blev han tvunget til tjeneste i Asien. Det berettes at han på et tidspunkt var offer for et skibsforslis, og at han ved den lejlighed med nød og næppe reddede manuskriptet til *Os Lusíadas*. Han prøvede også at sidde i fængsel pga. pengesager, og da han efter mange år ville hjem til Portugal, kunne han ikke rejse de fornødne midler til turen. Med venners hjælp lykkedes det dog til sidst at få rejsen betalt. Han blev af kongen belønnet med en lille pension for sit store episke digt og døde i Lissabon i relativ fattigdom. Camões skrev også lyrik; denne side af hans kunst tilhører ligeledes det ypperste i portugisisk litteratur. Illustration fra *Oceanos*, nr. 33, 1998, s. 167.

denskabens argumentation og forme en bevidsthed der strider mod denne. Det felt vi er inde på, er den borgerlige offentlighed, skønånd, dannede menneskers mere subtile og uigennemskuelige forestillinger og vrangforestillinger.

Subrahmanyam har to eksempler. Det ene er 1800-talsoperaen *L'Africaine*, hvis romantiske helt netop er Vasco da Gama. Handlingen er en tragisk-sentimental kærlighedshistorie, kun i meget ringe grad bygget op over den historiske virkelighed, dvs. rejsen rundt om Afrika. Uden hverken historisk realisme eller andre momenter der kunne appellere til nutiden, er der intet seriøst belæg for en heltelegende. Subrahmanyam bruger da også blot ek-

semplet som en suggestiv indledning til bogen,²¹ og der er ingen grund til her at prøve at gå videre med det.

Opdagelsesrejsernes epos

Tyngdepunktet i Subrahmanyams argumentation ligger et andet sted, nemlig i en af den portugisiske kulturs klassiske kilder, det store episke digt *Os Lusíadas*, af Luís de Camões (1518-1580). Det er svært i få ord at forklare dette værks betydning og rækkevidde, i særdeleshed i Portugal. Foruden at være landets 'nationalepos' er det blandt de få portugisiske hovedværker der indgår i den verdenslitterære kanon, dvs. er medtaget i litteraturhistorier o.l. i andre lande.²² Det er en hjørnesten i portugisisk

dannelses- og uddannelsestradition. Kort sagt: obligatorisk læsning. Udbredelsen og institutionaliseringen af værket er så omfattende at man kan tale om en selvstændig mentalitetshistorisk faktor, noget andet og mere end en tilfældig manifestation af portugisisk litterær kultur, på linie med alle mulige andre. Formmæssigt er det en sand tour de force: et fortællende digt efter klassisk model, bestående af 10 sange med i alt 1102 rimede strofer á 8 vers.²³

Da digtet netop handler om Vasco da Gamas første rejse til Indien; da det er affattet mens den centrale skikkelse stadig var omfattet af mands minde; og da det helt frem til nutiden har haft så enorm en gennemslagskraft og betydning, - er det forståeligt og rimeligt at Subrahmanyam bruger det som central kilde til at fastslå indholdet af legenden eller myten om Vasco da Gama.²⁴ Den egentlige vurdering afhænger imidlertid af hans fortolkning, og den holder efter min opfattelse ikke vand. Vasco da Gama er ikke hos Camões en legendarisk, individuel helt.

Digtet handler nemlig ikke for alvor om Vasco da Gama, selv om han er nøglepersonen. Subrahmanyam er inde på at figuren fremtræder unuanceret og uden den store dybde,²⁵ men undlader at drage videre konklusioner af iagttagelsen. Den burde imidlertid være helt central. Helten er ikke Vasco, men et kollektiv: den portugisiske nation, der atter fremtræder som den ypperste repræsentant for det "stærke, stridbare Europa".²⁶ Den myte der promoveres i *Os Lusíadas*, handler om en skare af udvalgte, gudernes yndlinge, der har en ædel historisk mission at opfylde. Den refererer tilbage til Europas antikke arv og til Portugals historie og nutid, og fremad til et mere utopisk mål.

Forbilleder og temaer

Eposet er skrevet med forbillede i *Aeneiden*, forfattet af den antikke romerske digter Vergil (70-19 f.Kr.).²⁷ I det antikke epos drager en gruppe mennesker fra

Troja, efter den legendariske krig, ud til fjerne egne. De underkastes prøvelser undervejs, men får en glørværdig skæbne og grundlægger en ny civilisation, den romerske, hvis konturer mod slutningen udmales som fremtidsvision. Dette er det elementære plot; i *Os Lusíadas* skal man udskifte Troja med Portugal og den romerske civilisation med portugisernes imperium i Afrika, Asien og Brasilien. Dertil er indlagt underfortællinger i form af gengivelser af Portugals almindelige historie og de hidtidige opdagelsesrejser. Der er også mere dramatiske episoder af både realistisk, sagnagtig og mytologisk art. Det sidste spiller en stor rolle idet der ligefrem er et sekundært, men meget betydningsfuldt handlingsplan hvor de olympiske guder skændes og slås om hvordan det skal gå portugiserne på deres færd. Her indgår den subjektivitet og temperamentsudfoldelse læseren må savne i digtets lidt flade 'realverden'.

Inspirationen fra det antikke epos er ikke sporadisk, men følges dybtgående og konsekvent. Der er langt fra tale om gold pastiche, men original udfyldning af formen. En række specifikke indholdselementer refererer til samtiden og eksponerer den senrenæssance-kultur - med humanistiske, verdslige og sensualistiske islæt - som Camões selv var en del af. I den frembrydende baroks ånd er værket rigt på kontraster. Overfladestrukturens patos anfægtes af indslag om tilværelsens egentlige vilkår. Menneskets liv er kort, og dets lod er hård og uberegnelig, hedder det generelt.²⁸ Da skibene skal sejle fra Lissabon, advarer en gammel mand der er til stede på havnen, om det vanvittige og forfængelige ved deres farlige plan. Denne episode, udfoldet over 11 strofer, er kendt under betegnelsen 'den gamle ved Restelo'.²⁹

Da ekspeditionen runder Kap det Gode Håb, toner en skrækindjagende pseudo-mytologisk gigant, Adamastor, forbjergets symbol, frem fra den mørke himmel og

truer og advarer dem.³⁰ Det er en såkaldt 'episk forbandelse', i slægt med den Polyfemos udstødte mod Odysseus efter at den havde narret og besejret ham.³¹

Disse forestillinger om nødvendig udholdenhed og bitre ofre, rammende det enkelte menneske, danner modvægt til det førnævnte overordnede ideal om en fremadstræbende, kollektiv historisk mission.

For Subrahmanyam er det hele mindre indviklet end som så. Vasco da Gama-myntens antikke forbillede er angiveligt Jason, anføreren for den skare helte der bemandede skibet *Argo* under jagten på det legendariske Gyldne Skind. I hvert fald henvises mange gange til denne figur,³² mens der forbløffende nok ingen referencer er til Vergils *Aeneide*. Det er ellers evident, både ud fra teksten selv (som har klare, eksplicitte referencer til sit forbillede) og ud fra litteraturhistoriens talløse tolkninger, at denne kobling er afgørende. En antagelse om en lignende forbindelse til fortællingen om Jason og argonauterne savner derimod grundlag.

Subrahmanyam afviser at der ligger andet og mere i tingene end en heltelegende. Han vender sig uforbeholdent mod fortolkninger af eposet der påpeger indslag af anfægtelser og kritik i forhold til ekspansionens projekt.³³ Læser man eposet på Subrahmanyams særlige måde, som lovprisningen af en legendarisk skattesøgende helt, er hans totale afvisning på dette punkt måske forståelig. Men gør man som de fleste andre og læser det som en aktualiseret, moderniseret renæssance-parafraze over og modstykke til den antikke *Aeneide*, har disse indslag en logisk og vigtig funktion. De udgør en form for verdslig, humanistisk, individcentreret fokuseringsmekanisme. *Os Lusíadas* bliver et værk der har det ene ben i den traditionelle, gamle verden, det andet i den moderne tid.

Richard Waswos mytekritik

Der er altså, selv efter en helt konventionel

udlægning, tale om andet og mere end en æstetiseret promovering af en tilfældig national helt, hvis billede ikke kan overleve uden legenden. Men det er ikke altsammen humanisme. *Os Lusíadas* rummer momenter der, hvis man ikke kun ser værket som et kulturelt levn, men lever sig lidt ind i det, virker etisk og politisk udfordrende.

Forbilledet i *Aeneiden* har en betydning, der rækker langt ud over det enkelte værk som her drøftes. Det kan man finde stærke begrundelser for i bogen *The Founding Legend of Western Civilisation*, af Richard Waswo.³⁴ Den romerske imperiementalitet: at det tilkommer krigsførende, udefra kommende kræfter at "nedslå trodsige folk, give mænd deres love og byen dens mure"³⁵ ses hos Waswo som et gennemgående moment i europæisk mentalitet (og i dens amerikanske aflægger). Man kan dårligt nægte at dette motiv, i forskellige variationer, optræder særdeles hyppigt i vore mytiske fortællinger. Fra vort eget århundrede kan man typisk nævne de mange skrevne og især filmede fortællinger om vestens erobring i USA.

Disse fortællinger er imidlertid ikke bare primitivt glorificerende, må man understrege. Samtidig med den pågående og arrogante forestilling om en overlegen vestlig kultur, som Waswos bog vender sig så stærkt imod, manifesterer og udsiger de i mange tilfælde nogle af denne kulturs fineste og bedste ideer. Blandt de mange eksempler som Waswo bruger, er f.eks. Joseph Conrads og John Fords værker.

I det aktuelle tilfælde, *Os Lusíadas*, er det som sagt elementer fra den nye humanisme der indefra opbløder og problematiserer den europæiske tankegangs fiksering på storhed og magt. Det skal understreges at denne tolkning af Camões ikke er en tilfældig idé, fremført her fordi den udgør et velkomment drilsk alternativ til Subrahmanyams opfattelse. Den humanistiske, tidligt-moderne aspiration (optrædende, det skal villigt indrømmes, side om side med krigsforherligelse

og gammeladelige værdier) i eposet om de portugisiske opdagelsesrejser er ikke nogen ny indsigt, men forlængst påpeget andetsteds.³⁶

At Subrahmanyam forsømmer at tage denne side af sagen op, har en uheldig virkning på troværdigheden og relevansen i hans tese og konklusion. Vi erfarer at Vasco da Gama var en snedig og hårdkogt politiker og opinionsmager, og at eftertiden har accepteret et falsk billede af ham som klassisk helt. Den første del af øvelsen, det nærgående portræt af den gådefulde historiske person, er vellykket nok. Det er i forbindelse med det legendariske og mytiske at kæden springer af. Fascinationen ved Vasco da Gama og hans rejse til Indien er hverken romantisk eller heroisk i sin natur, men udspringer af hans evne til at gennemføre *projektet*, at gøre sig til herre over omgivelserne, ikke via en isoleret, spektakulær bedrift, men som typisk repræsentant for en politisk, mental, organisatorisk og teknologisk kultur og stil som det moderne Europa (og dets fremgangsrige kolonier) i større eller mindre omfang har arvet fra det antikke Rom. Heroiseringen af manden selv er svær at få øje på i det litterære værk som Subrahmanyam påberåber sig som hovedargument for sin opfattelse.

Kulturmøder

For fuldstændighedens skyld skal det nævnes at der findes en anden overordnet måde at håndtere den europæiske ekspansion og dens tankesæt på end Waswos konsekvent gennemførte kritik og undsigelse. I de senere år er skildringerne af fortidens banebrydende møder mellem verdenskulturerne blevet mere nuancerede end tidligere. Nye temaer tages op til behandling. Man ser det blive betonet at de europæiske 'opdagere' ikke generelt var kulturelt eller økonomisk overlegne, og at der ikke var tale om nogen øjeblikkelig, entydig undertvungelse. Imperialismen er ikke så gammel som møderne mellem

folkene. Der fremdrages eksempler på modstand, på mere venligtsindede møder og på at undren og påvirkning gik begge veje ('implicite etnografier'). Tendensen går i retning af en mere liberal, fordomsfri opfattelse, med plads til optimismen: Et udfald afhænger af den specifikke kontekst og er ikke givet før det foreligger. Intet folk er prædestineret til at herske over andre. Historien er mulighedernes rum. Meget afhænger, på godt og ondt, af hvorvidt det i mødet med det underfulde fremmede lykkes at anerkende og overvinde de enorme kulturelle og lingvistiske forskelle gennem den kommunikation der efterhånden kommer i gang.³⁷

Denne form for historieskrivning fremtræder ideologisk som et forsøg på at træde op mod den grundmyte som fortællingen om imperiebyggeren Vasco da Gama er én udmøntning af. Sammenholder man Aeneas-myten med den europæiske ekspansions faktiske økonomiske og sociale historie og med verdens nuværende tilstand, synes der imidlertid ikke at være megen styrke i disse på sin vis sympatiske og behjertede forsøg på at skabe et alternativ til den deterministiske vision om den aggressive og effektive europæiske kulturs hegemoni.

Kulturmøderne førte jo efterhånden til imperialismen og senere til et ganske vist afkoloniseret, men også skævvredet globalt system. Kun den vestlige verden og de få andre lande der med held har optaget væsentlige sider af vestens økonomiske og teknologiske kultur, nyder i dag en tilfredsstillende og rimelig mængde og andel af goderne. Uanset om man opfatter det positivt, neutralt eller negativt, er det svært at komme uden om at den europæiske civilisation har øvet og fortsat øvet en global indflydelse som ikke matches af nogen anden. Richard Waswo forbliver da også mod slutningen af sin bog til det yderste kritisk over for vesterlandskulturens *founding legend*, men må samtidig konkludere at ingen anden

grundfortælling har en sådan styrke og overbevisningskraft at den kan træde ind som modmyte. Den amerikanske økonomiske historiker David S. Landes, som overvejende er positiv over for Vestens værdier, siger mere kontant at 'globalister' som vil opløse eurocentrismen via relativiserende spekulationer over historisk materiale, lægger en anti-intellektualistisk, kendsgerningsfornægtende holdning for dagen.³⁸

Waswo ender med at konstatere at vestens hovmod står for fald. Det reelle grundlag for den gamle mytiske selvforståelse er i færd med at skride, mener han. Derfor er det tænkeligt at det vestlige menneske i fremtiden, når kontroltabet er en uafviselig realitet, og det globale risikosamfund tager over, snarere kommer til at bygge sin selvforståelse på den ensomme, betrængte og omfarende Odysseus end på den sejrige civilisationsstifter Aeneas.³⁹ Man kan dertil bemærke at det ikke er sikkert overgangen bliver så voldsom igen, for Odysseus er allerede, ja har længe været et stabilt kulturikon der passer godt på f.eks. portugisernes teknologiske formåen, som fremstillet af John Law (jf. ovenfor). Selv i Camões' gamle epos (og i *Aeneiden* selv for den sags skyld) gøres der, som det allerede kort er blevet omtalt, flere steder brug af motiver fra *Odysseen*. En afgørende diskontinuitet i vestens mytisk informerede selvforståelse synes ikke nødvendigvis at være så nærliggende som Waswo hævder.

Konfrontationen med fortiden

Der er nu blevet gennemgået flere eksempler på hvordan man kan bære sig ad med, ikke blot at erkende fortiden, men også tolke mening og værdi ind i den. Det er allerede fremgået at dette ikke er problemfrit, men et sidste eksempel kan tydeliggøre det endnu mere.

I Lissabon, hvorfra de søfarende i sin tid stod ud, blev jubilæet markeret med en storslået verdensudstilling, EXPO '98. I dennes hovedtema: "Verdenshavene: en

arv til fremtiden",⁴⁰ er der en vag henvisning til den portugisiske ekspansion, men en langt stærkere henvisning til miljø- og ressourceforvaltningsproblemer og verdenshavens rolle som bindeled mellem kulturerne. Et stort tårn på udstillingsområdet og byens nye imponerende bro over Tejo-floden blev opkaldt efter Vasco da Gama, men kiggede man på udstillingens (nu lukkede) hjemmesider, fandtes ingen referencer til ham, intet indgangsdokument der klart og tydeligt fastslog hvad der var den specifikke anledning til disse 500-års festligheder. I kataloget for den portugisiske del af udstillingen er hovedparten af teksten til gengæld viet de historiske rejser og det gamle portugisiske imperium, men, som tydeligt fastslået i forordet, uden hverken apologi eller eurocentrisme, men derimod med understregning af at der var tale om en gensidig opdagelse kontinenterne imellem.⁴¹

Udstillingsarrangørerne var altså på linje med den ovenfor refererede 'kulturmøde'-udlægning af det globale samkvems opståen og historiske udvikling. I den mærkelige sammenblanding af festligholdelse og ideologisk renfærdighed synes man dog at ane et element af røgslør, en mere underfundig og snedigt tilrettelagt lovprisning af Portugals imperiale fortid. Den valgte tolkning fremtræder under alle omstændigheder noget romantisk og idealistisk farvet og nedtoner Europas dominans. Denne realitet fremlægges til gengæld med pinefuld klarhed i Richard Waswos imperialismekritiske analyse. Problemet med denne er at den lægger op til et menings- og formålsløst selvhad. Ved det høje generaliseringsniveau, hvor den krigeriske imperiebygning er fællesnævner, sløres blikket for de positive kvaliteter ved den europæiske civilisation.

Det er i det foregående blevet påpeget hvordan sådanne kvaliteter kan udtolkes ved en mere indgående tilegnelse af det idéhistoriske kildestof, i dette tilfælde identisk med det portugisiske national-

epos. Går man fra den kollektive erindring til de aktuelle realiteters verden, kan man også let finde motiv for ikke at afsværgede de implicite værdier i Europas historiske myter og øvrige centrale kulturprodukter. Motivet ligger i at Europas og Nordamerikas livsform langt fra har mistet hverken sin dynamik eller sin attraktion. Det er måske en lidt overfladisk betragtning, men man kan og bør næppe ignorere at der i det meste af verden er stærke ønsker hos brede befolkningsgrupper om at opnå et niveau for privat forbrug samt offentlig service (især på sundheds- og uddannelsesområderne) som svarer til det vestlige. Virkeliggørelsen af dette moderne liv, især dets økonomiske fundament, kræver en materialistisk, praktisk, fleksibel og resultatorienteret tilgang til problemerne. Dette er ganske vist ikke noget man direkte kan 'lære' af historien; en af pointerne i en modernistisk, målrationel tilgang til verden er netop at det skal være de faktiske og aktuelle behov, muligheder og planer, ikke mere eller mindre mytiske forestillinger om fortiden og historiens gang, der styrer vores vurderinger og handlinger. Men historien, herunder en kritisk tilegnelse af myterne, kan i det mindste bidrage med en verbalisering, eller som man siger i dag, 'italesættelse' af de sociale og økonomiske kræfter der på godt og ondt er bærende for det globale samfunds udvikling.

Konklusion

Historien er ikke værdifri, og ingen kan hindre at dens ideologiske potentiale kommer til udfoldelse, hvad enten det så sker bevidst og manipulerende eller i form af nedarvede, langsomt bundfældede myter. Det er noget der skal konfronteres, ikke fortrænges eller udskilles. Den der vil være historiker på dette delikate felt, kan imidlertid ikke tillade sig at være mere subjektiv og mere vilkårlig og usystematisk i sit teoretiske og kildekritiske arbejde end når han eller hun undersøger økonomiske

eller politiske strukturer og processer.

Sanjay Subrahmanyans bog om Vasco da Gama er ikke nogen skandale, den rummer mange kvaliteter. Men det får klare negative konsekvenser for vurderingen af den at forfatteren insisterer på at bruge en skønlitterær kilde til idé- og mentalitetshistorien uden at besidde den nødvendige tekstlæsningsmetodik og forståelse for den æstetiske forms indholdsmæssige implikationer. Det kommer til at fremstå som om eftertidens myte om Vasco da Gama er et rent ideologisk motiveret falskneri, uden nogen sand og troværdig sammenhæng med personens og typens virkelige, økonomisk-politiske rolle i det historiske forløb. Men det billede er ikke retvisende.

Jan Pedersen

(Tak til Søren Mentz for en nyttig kritik af manuskriptets første version.)

¹. Joaquim Veríssimo Serrão: *História de Portugal*, vol. III, *O Século de Ouro (1495-1580)*, Lissabon 1980, ss. 98-100. Det portugisiske udtryk for Vasco da Gamas standsplacering er *cavaleiro-fidalgo*, hvilket nærmest betyder et medlem af tjene-steadelen. - Foruden de tre rigtige skibe rådede ekspeditionen over et lille, ældre forsyningskib.

². Jf. Claus Bryld og Anette Warring: *Besættelsen som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997*, Roskilde 1998.

³. Sanjay Subrahmanyam: *The Career and Legend of Vasco da Gama*, Cambridge 1997.

⁴. Vitorino de Magalhães Godinho: *L'économie de l'empire portugais aux XVe e XVIe siècles*, Paris 1969; samme: *Os Descobrimentos e a Economia Mundial I-II*, Lissabon 1963-1971.

⁵. Søren Mentz: "Opdagelsen af søvejen til Asien. Mål og portugisiske motiver 1415-1498", *1066 Tidsskrift for Historisk Forskning*, 25. årg. (1995), ss. 15-27; samme: "Den indiske handelsverden 1500-1750 - indisk kontrol eller fremmed dominans?", *Den jyske Historiker*, nr. 77/78 (1997), ss. 62-78.

⁶. Niels Steensgaard: *Upptäckternas tid 1350-1500*

- (Bra Böckers världshistoria, bd. 7), Höganäs 1985, ss. 113-119.
- ⁷. John Law: "Technology and Heterogeneous Engineering: The Case of Portuguese Expansion", i Wiebe E. Bijker m.fl.: *The Social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*, Cambridge, Mass. 1987, ss. 111-134.
- ⁸. Álvaro Velho: "Roteiro da Viagem que em Descobrimiento da Índia pelo Cabo da Boa Esperança Fez Dom Vasco da Gama", i Branquinho da Fonseca (red.): *As Grandes Viagens Portuguesas*, primeira série, Lissabon 1970, ss. 21-94.
- ⁹. Subrahmanyam, s. 121.
- ¹⁰. Mentz: "Den indiske handelsverden 1500-1750", ss. 66-70.
- ¹¹. Subrahmanyam, ss. 66-68.
- ¹². Subrahmanyam, ss. 167-174, 190-195, 227-228, 234-236, 241-245.
- ¹³. Subrahmanyam, ss. 278-282.
- ¹⁴. Subrahmanyam, ss. 248-249, 265.
- ¹⁵. Subrahmanyam, ss. 73-75.
- ¹⁶. Douglas C. North: *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge 1990.
- ¹⁷. Bo Gustafsson: "Some Theoretical Problems of Institutional Economic History", ss. 13-14, *Scandinavian Economic History Review*, Vol. 46 (1998:2), ss. 5-31.
- ¹⁸. Marzio A. Romani & Maurice Aymard: "La cour comme institution économique", ss. 156-161, i Clara-Eugenia Nunez (red.): *Debates and Controversies in Economic History*, Twelfth International Economic History Congress, Madrid 1998, ss. 145-175.
- ¹⁹. Subrahmanyam, s. 361.
- ²⁰. Subrahmanyam, ss. 358-359.
- ²¹. Subrahmanyam, ss. 1-9.
- ²². Se f.eks. Hans Boll-Johansen og Kurt Johanneson: *Verdens litteraturhistorie*, bd. 3, 1450-1720, Kbh. 1994, ss. 104-106.
- ²³. Subrahmanyam angiver fejlagtigt (s. 155) at *Os Lusíadas* skulle bestå af 8 sange. - Strofernes rim falder efter et krævendende mønster: abababcc. - Versemålet er et meget rytmisk, såkaldt 'heroisk tistavelsesmetrum'.
- ²⁴. Subrahmanyam, ss. 7, 155-158, 361.
- ²⁵. Subrahmanyam, s. 7.
- ²⁶. "...forte Europa belicosa;" (*Os Lusíadas*, I,64,7)
- ²⁷. Peter Burke: *The European Renaissance; Centres and Peripheries*, Oxford 1998, ss. 143-144.
- ²⁸. *Os Lusíadas*, I, 106.
- ²⁹. *Os Lusíadas*, IV, 94-104.
- ³⁰. *Os Lusíadas*, V, 37-49.
- ³¹. David Greenblatt: "Voices of Resistance: The Epic Curse and Camões's Adamastor", ss. 248-249, i Stephen Greenblatt: (red.): *New World Encounters*, Berkeley 1993, ss. 241-271.
- ³². Subrahmanyam, ss. 11, 76, 79, 365.
- ³³. Subrahmanyam, ss. 157-159.
- ³⁴. Richard Waswo: *The Founding Legend of Western Civilization: From Virgil to Vietnam*, Hannover, NH 1997
- ³⁵. Vergils *Aeneide* (I, 263-264), på danske vers af Otto Steen Due, Viby J. 1996.
- ³⁶. António José Saraiva & Óscar Lopes: *História da Literatura Portuguesa*, 14. udg., Porto 1987, ss. 351-352.
- ³⁷. Pga. tilknytningen til dels den portugisiske ekspansion, dels dansk historiografi kan man særligt pege på Michael N. Pearson: "The Search for the Similar: Early Contacts Between Portuguese and Indians", i Jens Christian V. Johansen m.fl. (red.): *Clashes of Cultures. Essays in Honour of Niels Steensgaard*, Odense 1992, ss. 144-159. I den bredere internationale litteratur bør nævnes Stuart B. Schwarz (red.): *Implicit Understandings. Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters Between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*, Cambridge 1994; Stephen Greenblatt: (red.): *New World* (jf. note 31); samme: *Marvelous Possessions. The Wonder of the New World*, Chicago 1992.
- ³⁸. David S. Landes: *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor*, London 1999 (1. udg. 1998), ss. 513-514.
- ³⁹. Waswo, ss. 352-356.
- ⁴⁰. Portugisisk: *Os Oceanos, Um Património para o Futuro*.
- ⁴¹. *Pavilhão de Portugal, Exposição Mundial de Lisboa de 1998, Catálogo Oficial*, forord af Simonetta Luz Afonso.

Hvordan formidler man en grundlov?

Et udvalg af museumsudstillinger og litteratur i anledning af Grundlovens 150 års jubilæum

Af Michael Bregnsbo, ph.d., lektor ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet, Odense Universitet og Rasmus Mariager, cand.mag., ph.d.-stipendiat ved Institut for Historie, Københavns Universitet

Den 5. juni 1999 var det 150 år siden Danmark fik sin første grundlov; den såkaldte Juni-grundlov. I denne artikel kastes et blik tilbage på den del af markeringerne, der kom til udtryk via visse museumsudstillinger og bogudgivelser. Alt kan naturligvis ikke inddrages. For udstillingernes vedkommende kommenterer vi på de grundlovsudstillinger, der var varslet på Folketingets hjemmeside (den er nu lukket), frasat udstillingen „Fra enevælde til union“ på Sydhimmerlands Museum. Det følgende har ikke et erindringspolitisk sigte.

Guld, grundlov og granater - set fra Fredericia

Fredericia Museum har markeret grundlovsjubilæet ved en udstilling, der belyser det samfund, hvori Grundloven blev til, altsammen med særligt henblik på forholdene i Fredericia. I modsætning til flere af de øvrige udstillinger er der her overalt særdeles omfattende og fyldige tekstplancher. Hele vejen igennem er der desuden ophængt bannere, hvor centrale grundlovsparagraffer er påtrykt. Forholdene i land og by bliver skildret og illustreret med tegninger og diverse museumsgenstande. Landbruget bliver belyst, ligeledes byerne, deres erhverv og ledelsesforhold, forlystelseslivet (teater, marked, jul - og prostitution), ligeledes skole- og kirkeforhold, hvor der naturligt gøres en del ud af byens status som religiøst fristed. Desuden bliver også de sociale forhold, tidens klædedragter og

foreningsliv tilgodeset. Udstillingsnavnets første ord henviser til guldalderen, den kulturelle blomstringsperiode i 1800-tallets første halvdel. Det er karakteristisk, at der overalt søges lagt et fredericiansk perspektiv på begivenhederne, og det er der gode muligheder for, og det kammer ikke over. Under guldalderen nævnes således to forfattere, der er barnefødt i Fredericia, nemlig Anna Magdalene Thoresen (f. Krag) og Carit Etlar (forfatter til bl.a. Gøngehøvdingen). Grundlovens giver Frederik 7. var som ung prins på kant med Kong Frederik 6. og sin far, den senere Christian 8. og blev derfor i 1834 „forvist“ til Fredericia som garnisonskommandant. Det var i øvrigt under opholdet her, at han lærte Louise Rasmussen – den senere grevinde Danner – at kende. Det er fint, at myten om Frederik 7. som folkekær og demokratisk sindet bliver aflivet, i stedet skildres han som en vægelsindet, indbildsk, halvgal impotent drukkenbolt.

Også valgene og valgreglerne til stænderforsamlingerne, til den grundlovgivende rigsforsamling i 1848 og til det første folketingsvalg i december 1849 er udførligt skildret, atter med en fredericiansk vinkel. Således er den fremtrædende national-liberale politiker Orla Lehmann, der var amtmand over Vejle Amt, hvortil Fredericia hørte, omtalt, idet han 1851-53 repræsenterede Vejlekredsen på tinge. Den fremtrædende fredericianske erhvervs- og embedsmandsfamilie Bruun, hvoraf flere medlemmer virkede i folkevalgte forsam-

Frederik 7. I forbindelse med Grundlovens 150-årsjubileum er der ved flere lejligheder blevet sat et tiltrængt spørgsmålstegn ved Frederik 7.s angivelige folkekærlighed og demokratiske sindelag. Man kan lege med tanken om, hvilket eftermæle han mon havde fået, hvis han ikke var død som 55-årig i 1863, men derimod havde gjort den katastrofale krig i 1864 med. (Foto: Nordfoto)

linger omkring 1849, har naturligt nok fundet omtale. Her har man dog undladt den ellers oplagte pointe, at det i den grundlovgivende rigsforsamling just var P.D. Bruun, der sammen med kollegaen C.M. Jespersen formulerede det kompromisforslag, som blev til den endelige grundlov.

Det kommer tydeligt frem, at Grundloven blev til mens landet befandt sig i en krig, eller som det med rette kaldes: en borgerkrig. Og der blev også kæmpet ved Fredericia, her fandt et af borgerkrigens vigtige slag sted, ligesom byen kom ud for et fjendtligt bombardement, en vigtig pointe, som er god at have med. Natio-

nalismens opståen og baggrunden for borgerkrigen er omhyggeligt skildret, det er i sandhed komplekse emner, men det er lykkedes forholdsvis godt at få dem forklaret uden at forenkle utilladeligt. I bestræbelserne på at skildre så objektivt som muligt har man dog undladt at trække centrale pointer skarpt op. At se begivenhederne omkring Grundlovens tilblivelse i Fredericia-perspektiv fungerer alt i alt fint og godt. Men ind imellem mærker man dog, at arrangørerne bag udstillingen ikke er helt så meget på hjemmebane, når de bevæger sig væk fra Fredericia-området og ud på den store politiks overdrev. Om Det tyske Forbund hedder det således: „...både Storbritannien, Nederlandene og Danmark (var) medlemmer..., da Hannover hørte under Storbritannien, Luxembourg under Nederlandene og Holsten og Lauenburg under Danmark“. Det er ikke helt korrekt. Hannover, som ganske rigtigt var medlem af Det tyske Forbund, var indtil 1837 i personalunion med Storbritannien, men det gjorde ikke Storbritannien til tysk forbundsstat. Hertugdømmerne Holsten og Lauenburg, hvis hertug var identisk med kongen af Danmark, var også tyske forbundsmedlemmer, men det gjorde ikke Danmark, forstået som kongeriget, til tysk forbundsland. Disse bemærkninger kan måske synes krakilske, men disse forhold er nu engang vigtige for forståelsen af borgerkrigen 1848-50, hvis betydning udstillingen selv stiller skarpt på.

Tilfældighedens præg – Møns Museum

Fredericia-udstillingen kan med en vis ret siges at være lidt vel teksttung, det kan man derimod ikke sige om grundlovsudstillingen på Møns Museum, hvor kommentarerne fra museets side er indskrænkede til et minimum. På museet i Stege er et rum blevet brugt til grundlovsudstilling, og denne kaldes Ånden i Grundloven, hvorved man forstår folkelighed, nationalisme og demokrati. Udstillingen består

først og fremmest af en række plancher, som så vidt det kan ses skal sætte fokus på de frihedsgoder, Grundloven gav og giver. En af plancherne omhandler Ytringsfrihed (bl.a. er der vist forbudte bøger, således De sataniske Vers). Trosfrihed illustreres med billeder af kirkelige handlinger på Møn, ligesom et enkelt tørklæde har fundet vej til planchen. Uden for planchen er der i rummet opstillet en figur af en kvindelig præst. Planchen om forsamlingsfrihed fokuserer på landbrugsstrejken i 1961 set fra Møn, og bl.a. vises et piskeris, fremstillet under strejken til brug ved hjemmekæmning af smør. Dette kan nok give anledning til nogen undren. Valget illustreres med urner og fagforeningsfaner og oplysninger om valg på Møn, og også den om Indfødsret har lokale eksempler. Planchen Folketinget viser billeder af fremtrædende rigsdagsmænd fra Møn gennem tiden, men intet er nævnt om deres politiske ståsted og gerning. Endelig er der til planchen Kongemagten billeder af kongefamilien, ligesom der i rummet er anbragt en buste af Frederik 7. Alt i alt må denne udstilling siges at bygge på de forhåndenværende søms princip.

Forspildte muligheder – Teatermuseets grundlovsudstilling

Teatermuseet med Hofteatret, som ligger i Christiansborgs ridebanefløj, har også valgt at markere grundlovsjubilæet. Umiddelbart undrer man sig over, hvad Grundloven og teatrets verden har med hinanden at gøre, men egentlig er ideen ret oplagt. Under enevælden var Det kongelige Teater et af de få steder for offentlig opinionsytring, og i perioden mellem 1848 og 1864 var Det kongelige Teater, som i medfør af Grundloven ændrede status fra at være kongens til statens teater, med det feterede kunstnerægtepar Johan Ludvig og Johanne Luise Heiberg samlingssted for tidens borgerlige og kulturelle nationalliberale elite. Denne elite så skævt til Kong Frederik 7. og ikke mindst hans gemalinde

grevinde Danner, hvorfor disse ikke følte sig tilpas i Det kongelige Teater. I stedet foretrak de det lille hofteater på Christiansborg, som derved kom til at fungere som en alternativ intimszene i opposition til nationalscenen. Teatre som Casino-teatret i Amaliegade husede ved flere lejligheder i de bevægede dage ved systemskiftet i marts 1848 masse møder. Og endvidere kan det nævnes, at Grundloven gav trykkefrihed og derved forbedrede muligheder for kunstnerisk udfoldelse.

Der er således gode grunde til, at Teatermuseet har fundet det værd at fejre grundlovsjubilæet med en udstilling. Men de mange muligheder for anknytning til Grundloven og tidens politiske rørelser er stort set ikke udnyttet, og for de besøgende er sammenhængen med Grundloven svær at få øje på. Der er portrætter af fremtrædende forfattere og skuespillere, scenebilleder, gamle billetter, programmer og plakater. Revyen, hvoraf den første fandt sted nytårsaften 1849, er også med, men intet om, hvad den handlede om, om de nye, frie politiske forhold blev udnyttet og måske taget op i revyen. Hofteatret er omtalt, men dets politiske betydning må man kende i forvejen. Der bliver vist mange billeder af og fra Casino-teatret, og i en kort tekst hedder det: „I marts 1848 lejede liberalisterne [der menes vel de nationalliberale, anm.] Casino for at kunne afholde folkemøder, der skulle munde ud i en fri forfatning“. Det virker overhovedet, som om teaterhistorikerne ved museet ikke har vovet at gå ind på faghistorikernes gebet og sætte teaterforholdene i forbindelse med tidens politik. Og det er ærgerligt, for der havde været oplagte muligheder.

Kunst og grundlov – i Roskilde

I samarbejde med Roskilde Museum viste Museet for Samtidskunst i Roskilde i sommeren 1999 særudstillingen „Codex – en grundlovsudstilling“. Titlen er en noget finurlig henvisning til, at ordet Codex egentlig betyder træstamme og tidligere

I 1999 fejredes Grundlovens 150 års jubilæum. Jubilæet blev markeret over hele landet med højtideligheder, folkefester, bogudgivelser, museumsudstillinger, avisartikler, kronikker mv. På Christiansborgs Ridebane blev jubilæet markeret med en folkefest. Denne var på forhånd slået stort op, bl.a. var der blevet indrettet en kunstig græsplæne på Ridebanen, men arrangementet blev knap så velbesøgt som forventet, vel blandt andet fordi vejret ikke var med arrangørerne. (Foto: Nordfoto).

betød en „bog dannet af trætavler“. I nutidens sprog henviser Codex som bekendt til dels et uskrevent regelsæt dels en verbaliseret og nedskrevet samling af (rets)regler. Pointen er, at Codex i udstillingen således betragtet er synonym for Grundloven. Spørgsmålet er, hvor mange der er opmærksom på dette ordspil.

Udstillingen falder i to. Der er dels en politisk-historisk orienteret udstilling, dels en kunsthistorisk udstilling. Den politisk-historiske udstilling tager udgangspunkt i staten Danmarks situation i midten af forrige århundrede. Treårskrigen skildres derfor kortfattet, ligesom udstillingen vel flygtigt beretter om den indre politiske udvikling i Danmark frem til Grundlovens

vedtagelse. Hovedfokus er imidlertid – og naturligvis – på Roskildes historie i denne sammenhæng. Det fremstilles således hvordan Roskilde i midten af forrige århundrede var et af de politiske centre i Danmark. Det første skridt mod en fri forfatning blev taget med dannelsen af Østifternes Stænderforsamling, beliggende i Roskilde. Fremtrædende borgere fra Roskilde biograferes herunder blandt andre Johannes Dam Hage, Niels Christian Sveistrup og Thomas H. Svane. Udstillingen synes i nogen grad at alliere sig med den noget bedagede litteratur. Således slås der både i informationsmaterialet, der hører til udstillingen, og i selve udstillingen ganske meget på de såkaldte 5'er, der ikke

opnåede valgret: fruentimmere, folkehold, fattige, forbrydere og fjolser. Som det vil fremgå nedenfor, er det i hovedsagen den ældre litteratur, der har slået på Grundlovens fejl og mangler. Faktisk var den ny forfatning ganske fri i sammenligning dels med hvordan systemet fungerede under enevælden, dels i forhold til udviklingen i de øvrige europæiske lande. Skildringen af denne politiske historie foretages gennem forholdsvis sparsomme tekster, suppleret med breve, dokumenter, møbler, malerier, almindelige brugsgenstande fra 1800-tallets midte mv. Parallelt med den politisk-historiske udstilling er der også en kunst-udstilling, der er karakteriseret ved, at de forskellige kunstnere arbejder ud fra forskellige regelsæt og kunstneriske love. Tanken er, at hvor Grundloven betragtes som et Codex, så er de fremviste kunstværker tillige karakteriseret ved en række regelsæt. Blandt andet vises værker af Yoko Ono, Daniel Pflumm, Jannick Kirk Sørensen og Ane Vester. Af udstillingens informationsmateriale fremgår det, at ideen med at kombinere en politisk-historisk udstilling med en kunsthistorisk ditto er at „sætte fokus på nogle fundamentale, måske eviggyldige, overvejelser og konsekvenser ved love og regelsæt“. Det lyder jo meget godt, men måske en anelse floskuløst. I al fald virker sammenstillingen noget søgt og lidet overbevisende.

Kampen om Grundloven

Claus Bjørn, der er lektor i historie ved Københavns Universitet, udgav i 1998 en bog om begivenhederne i 1848. Bogen *Kampen om Grundloven* er i forhold til denne bog layoutmæssigt langt mere beskeden, og det samme gælder mht. indholdet. Hvor 1848-bogen skildrede dette års begivenheder såvel i Kongeriget som i hertugdømmerne, såvel i krigen som ved valg og politiske forhandlinger og i international storpolitik, så er hans grundlovsbog snævrere fokuseret på den grundlovgivende rigsforsamling og Grundlovens

tilblivelse. Her læner han sig tungt op ad dagbøgerne fra to medlemmer af forsamlingen, nemlig den moderate centumpolitiker Thorkild Christian Dahl (dennes notater om forsamlingen er i øvrigt også blevet udgivet af Bjørn i 1999) og den ærkekonservative baron Chr. Fr. Zeuthen, men naturligvis kender og bruger han også andet kildemateriale og andre fremstillinger. Hovedvægten er lagt på tilblivelsen af paragrafferne 30-36, der handler om Rigsdagens sammensætning, valgretten og valgbarheden. Det kommer fint til udtryk, at den grundlovgivende forsamling arbejdede på et tidspunkt, hvor tendensen ude i Europa svingede stærkt mod højre, og hvor reaktionens flodbølge rev de frihedsgoder, der var vundet ved revolutionerne i foråret 1848, ned igen. Ligeledes blev den våbenhvile i borgerkrigen, der var blevet indgået i 1848, opsagt, mens grundlovsfæderne forhandlede, borgerkrigen genoptoges og Jylland blev invaderet. Dette sidste gav mange af forsamlingens jyske medlemmer en stærk hjemlængsel, og der blev talt om at hjemsende forsamlingen og vente med at indkalde den til et tidspunkt, hvor Danmarks situation var mere gunstig. Til den tid kunne der meget vel foreligge en ny situation, og mange frygtede for, at der måske slet ikke kom nogen ny grundlov. Desuden var forsamlingen stærkt splittet, det var spørgsmålet om, hvorvidt Rigsdagen skulle have et eller to kamre, og hvorvidt valgretten skulle udstrækkes, som det var svært at nå til enighed om. Højrefløjen spekulerede ligefrem i et forhandlings-sammenbrud og hjemsendelse af forsamlingen uden at en grundlov var blevet vedtaget. Men ikke mindst under indtryk af den risiko besluttede forsamlingens venstrefløj, Bondevennerne, til sidst at stemme for et af midterfløjen foreslået kompromisforslag (formuleret af P.D. Bruun og C.M. Jespersen), der indebar en tokammerrigsdag bestående af Folketing og Landsting, hvortil valgretten efter tidens forhold var enestående vidtgående, mens

valgbarheden til Landstinget var begrænset. Bogens styrke er den klare og minuttøse kronologiske begivenhedsskildring, hvorefter Claus Bjørn overlader det til læserne selv at konkludere, hvorfor Danmark fik en så fri grundlov, og hvorfor man ikke her som i Preussen og Østrig oplevede den politiske reaktion triumfere.

Demokratiets Triumf

Netop spørgsmålet om den meget frie grundlov er emnet for gymnasielærer Claus Friisbergs bog *Demokratiets Triumf. Den første Junigrundlov*. Friisberg gennemfører noget af et pilotprojekt, idet hans formål er at kombinere studiet af Grundlovens tilblivelse med Grundlovens demokratiindhold. Det store spørgsmål er: *hvor fri var JuniGrundloven?* Ved at diskutere med (dele af) den eksisterende historiske litteratur om Grundloven og ved at gøre brug af en historisk og politologisk tilgang (især Palle Svenssons *Demokratiets krise?*, 1996) til emnet lyder Friisbergs overordnede vurdering, at Danmark med Junigrundloven fik en betydeligt friere forfatning end man i eftertiden har hævdet. Spørgsmålet er naturligvis, hvordan man definerer demokrati. Pointen hos Friisberg er for det første, at valget med Junigrundloven blev ganske bredt taget i betragtning, altså at man i (dele af) den eksisterende litteratur har været ahistorisk i den forstand at man har haft tendens til at vurdere forfatningen med eftertidens og ikke med samtidens alen; faktisk formuleres det så stærkt, at „den brede valgret og den overenskomsttankegang, som Grundloven indeholdt gør den til en målt med samtidens målestok uhyre demokratisk grundlov...“ (s. 315), og at Rigsdagen blev så stærk, at den i realiteten fik den væsentligste magt. Spørgsmålet er, om Friisberg gør den eksisterende litteratur helt ret. I al fald peger Claus Bjørn i ovenfor nævnte bog også på at Danmark fik en meget fri forfatning (- selv om Friisberg naturligvis ikke kan have kendt den, da Bjørns bog ikke

var udkommet, da Friisberg gennemførte sin undersøgelse).

Bogen adskiller sig fra de fleste analyser af Grundlovens tilblivelse derved, at den forsøger at kombinere den historiske og politologiske tilgang til fortiden. Nu er det jo et langt stykke af vejen en smagssag, hvorvidt man finder den politologiske tilgang frugtbar for studiet af fortiden. For Friisberg har det tydeligvis inspireret til, at han har kunnet besvare (og stille) netop de spørgsmål, han interesserer sig for. Men en komparativ tilgang til spørgsmålet, altså hvordan situationen udviklede sig i de øvrige europæiske nationer, hvor frie deres forfatninger lød, ville vel også kunne føre til tilsvarende konklusioner?

Folk og folkestyre i Ribe Amt i 150 år

I Ribe Amt har historikeren Birgitte Herreborg Thomsen, amtskonsulent for Ribe Amts Lokalkiver (RAL), m.fl., redigeret antologien *Folk og folkestyre i 150 år*. Det er der kommet en fin og vellykket lille bog ud af. Fælles for antologiens 17 artikler er, at de ud fra forskellige perspektiver og perioder kortfattet søger at skildre folkestyrets udvikling i Ribe Amt gennem 150 år. Bogen er på godt og vel 100 sider, så dybtgående analyser er der ikke plads til, men det er næppe heller meningen med udgivelsen. Bogen må i hovedsagen henvende sig til den interesserede læser, der ønsker en hurtig oversigt over folkestyret udvikling i Ribe Amt; og det får man så nogenlunde.

Antologien indledes med artiklen „Vi ønsker ingen grundlov!“ (s. 9-10) af Søren Mulvad. Han kommenterer og gengiver et udateret brev fra borgerne i Seem Sogn i Nordslesvig. Tid, sted, ophav og ægthed er usikker. Brevet er formentlig skrevet umiddelbart inden Grundlovens vedtagelse, for borgerne – som vi altså ikke ved hvem er – tager klart afstand fra enevældens afskaffelse. De skriver, at „vi i al enfoldighed [må] erkende, at vi helt ønsker at beholde Deres Majestæt som vor enemægtige kon-

ge og herre og at vi aldeles ikke kan bifalde de landsmænds ord, i skrift og tale, som påstår, at det danske folk ønsker en forandring i den forfatning, som er folkets frie gave til dets konge og nedarvet til Deres Majestæt.“ Mulvad forklarer denne afstandtagen med Seem Sogns privilegerede status under enevælden, hvor sognet svingede mellem at være underlagt kongeriget Danmarks lovgivning og hertugdømmet Slesvigs lovgivning. Pointen er, at „smuglere, brændevinsbrændere og skoleskulkere fandt deres fordel i at henvise til at de formelt hørte under slesvigsk jurisdiktion, hvor der gjaldt mildere regler end i kongeriget. På fattigvæsenets område, tiendevæsenets og lovgivningen om politimyndighed kunne der let sås tvivl om hvorhen en anklaget burde vende sig for at være strafskyldig. Såfremt disse privilegier faldt bort så Seem-bønderne mulighed for at skulle punge ud, hvor de tidligere var smuttet udenom.“ Såfremt vi skal tro på dokumentets ægthed, var det altså ikke alle i almuen, der bifaldt enevældens afskaffelse. Det vidste vi nu godt i forvejen. Hvor repræsentativt brevet i givet fald har været, gives der ingen bud på, og det er synd, for en nærmere diskussion heraf ville have givet artiklen noget mere luft under vingerne. Som artiklen fremstår, er brevet til Frederik d. 7. snarere en kuriøs lille historie om (en mindre eller større gruppe) Seem-bønders syn på afskaffelsen af enevælden. Man kunne også have analyseret teksten ud fra en mikrohistorisk metode. I så fald havde det jo været ligegyldigt med repræsentativiteten.

Forhenværende seminarielærer Verner Bruhn skriver i en af sine udmærkede artikler, „Folkestyrets forudsætning“ (s. 11-18), om pressen og den politiske debat i årene fra Grundlovens vedtagelse frem til slutningen af det 20. århundrede. Netop den politiske debat betragtedes med Grundloven som en forudsætning for folkestyret, så det er et ganske relevant emne, Bruhn har taget op. Artiklen skildrer kort-

fattet dannelsen af de lokale konservative aviser, venstrepressen, den socialdemokratiske presse samt de radikale blade. Med den såkaldte bladdød i 1950erne tyndede det ud i partipressen, som nu erstattedes med regionalblade. Overraskende er det, at Grundlovens vedtagelse i 1849 ikke tiltrak sig særlig megen opmærksomhed i den lokale presse. Kun Riber Stifts Adresse Avis – senere kendt som Ribe Stiftstidende – omtalte begivenheden. Uge på uge bragtes mindre reportager om de emner som den grundlovgivende forsamling arbejdede med, men først den 11. juni, altså knap en uge efter Grundlovens vedtagelse, kommenteredes mere indgående på begivenheden. Det var først på side 3 og med et stærkt fokus på Frederik d. 7.'s tale. Selve Grundloven omtaltes kun i en halv spalte. Den følgende dag skrev avisen om hvilke kongelige slotte og herregårde mv., der skulle overdrages staten. Afslutningsvis bragte den kongens tale ved Grundlovens godkendelse. Også for denne artikels vedkommende kunne man ønske sig noget mere perspektiv.

Antologiens mest vellykkede og gennemkomponerede bidrag er skrevet af lederen af Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-1945 i Esbjerg, historikeren Niels Wium Olesen. Under overskriften „Et grundlovsbrud“ (s. 95-105), skildrer han gennem en lokal esbjergensisk synsvinkel historien om arrestationen af ledende danske kommunister under besættelsen og kommunistloven af 1941, herunder den lokale presses reaktion på begivenhederne. Kommunistloven var, som overskriften antyder, et grundlovsbrud. Juristen Henning Koch har tidligere analyseret aspekter af historien på nationalt plan i disputatsen *Demokrati – slå till!* (1994). Men nu har Wium Olesen altså behandlet spørgsmålet på lokalt niveau. Det, der gør artiklen perspektivrig, er at den foruden at skildre de lokale begivenheder sætter disse ind i en national, ja international ramme og i øvrigt ser hvordan det internationale forplantede

Danskere til grundlovsfest i Frederiksberg Have 1941. Et par uger senere blev Grundloven brudt i Danmark. Efter det tyske overfald på Sovjetunionen 22. juni 1941 arresterede det danske politi, på tysk foranledning ledende danske kommunister. Senere på året illegaliseredes det danske kommunistparti. De lokale aviser i Esbjerg-området var langt fra forarget. (Foto: Nordfoto).

sig lokalt. Wium Olesen vurderer med Koch, at selv om arrestationen af de ledende danske kommunister juridisk set var et grundlovsbrud, så kan man alligevel argumentere for arrestationen som en grundlovs-mæssig handling, idet Grundlovens § 86 (nu: § 79) sagde, at „borgernes rettigheder må vige“ såfremt det gjaldt „statens tarv“ og „opretholdelse af statens selvstændighed og frihed“. Sagen var jo – i al fald sådan som det politiske system vurderede det –, at det overordnet set var i staten Danmarks interesse selv at arrestere de ledende danske kommunister, for ellers ville besættelsesmagten gøre det uden om den danske forvaltning. Den tyske behandling af kommunisterne ville i en sådan situation nok have været mere hårdhændet, og desuden ville besættelsesordnin-

gen, dvs. dette at Danmark bevarede forvaltningen mv. på egne hænder, formentlig blive yderligere udhulet til hele nationens ugunst. Afgørende var det, at det konkret var den udøvende magt, dvs. politiet, der arresterede kommunisterne. Til gengæld vurderer forfatteren endnu engang med henvisning til Koch, at vedtagelsen af den såkaldte kommunistlov på enhver måde var et grundlovsbrud, idet regeringen vedtog loven uden brug af nødretten, som kun den udøvende magt kunne gøre brug af. Dermed var den lovgivende magt „involveret i og medansvarlig for grundlovsbruddet“. Dette med det juridiske i arrestationen og kommunistloven tjener i artiklen som baggrund for det egentlige, nemlig hvordan man i Esbjerg modtog nyheden om arrestationen af kom-

munisterne. Spørgsmålet er ikke let at besvare pga. manglende kilder. Udenrigsministeriets Pressebureau pålagde nemlig pressen ikke at skrive om arrestationen. I det omfang man kendte til begivenheden, var det via almindelig vonhörensagen. I partipressen var der ikke megen forargelse at spore; pressen var generelt antikommunistisk pga. DKP's ukritiske Moskva-tro linie, konflikt med socialdemokraterne, bekendelse til revolution mv. Vestkysten citeres eksempelvis den 30. juni – altså kun en uge efter Tysklands angreb på Sovjet – for på det nærmeste at støtte tyskerne i kampen mod kommunisterne. Artiklen afrundes med lidt oprustning: Eftertiden bør afholde sig fra forhastede moralske domme over fortiden, idet de holdninger der kom til udtryk eksempelvis i Esbjerg „var påvirket af mange og komplicerede faktorer og et stærkt pres fra det nazistiske Tyskland ...men det er en påmindelse om, at Grundlovens forvaltning er noget, vi i sidste ende alle er ansvarlige for.“

Bogen er fornemt illustreret og afrundes med en kronologisk oversigt over politiske mærkeår samt en opgørelse over personer fra Ribe Amt, der gennem tiden har været repræsenteret i Folketinget og Landstinget.

Afslutning

1999 var som bekendt 150-året for Junigrundlovens vedtagelse. Mange vinkler kan lægges på Grundloven. Det fremgår, at denne navnlig er blevet anskuet i lokalt eller landsdækkende perspektiv, men i ringere grad i international komparativt. For de forskellige museumsudstillinger gælder, at lokale eller specialtematiske vinkler kan være frugtbare, relevante og interessante. Men beskæftigelse med Grundloven kræver, at man bevæger sig ind på dansk politisk historie generelt, og det vil for flere af museernes vedkommende sige ud over det daglige arbejdsfelt og ind i en

verden, man måske er knap så fortrolig med. Det kommer til udtryk på udstillingerne, men rigtignok i vekslende grad.

Udstillingerne og værkerne er enten fortidsrettede, idet de søger at skildre og til en vis grad også forstå datidens forhold og begivenheder. Eller de er nutidsrettede ved det, at de sætter fokus på de frihedsgoder, Grundloven indebar, og som vi i dagens Danmark stadig nyder godt af. Derimod har ingen af forfatterne og udstillingsarrangørerne lagt et fremtidsrettet perspektiv for dagen. Dette ville ikke bare indebære overvejelser over, hvorvidt der er behov for en grundlovsændring med moderniseringer og opdateringer i forhold til den nugældende grundlov fra 1953. Men det skulle indebære en nærmere analyse af det samfund, hvori Grundloven blev til og kom til at fungere, m.a.o. af forudsætningerne, erkendte eller underforståede. Og dernæst stille skarpt på, om disse samme forudsætninger alle stadig holder i nutidens multikulturelle, europæisk integrerede og globaliserede samfund. Noget sådant ville nok hverken være blevet uinteressant eller kedeligt, men ej heller ufarligt.

Michael Bregnsbo & Rasmus Mariager

Besøgte museer:

Museerne i Fredericia

Museet for Samtidskunst (Roskilde)

Møns Museum,

Teatermuseum

De pågældende udstillinger er nu lukkede.

Anvendt litteratur:

Claus Bjørn: *Kampen om Grundloven*, Fremad 1999, 136 sider, 198 kr.

Claus Friisberg: *Demokratiets Triumf. Den første Junigrundlov*, Vestjysk Kulturforlag 1999, 317 sider, 298 kr.

Olga Pedersen, Ejvind Busk Jensen, Søren Mulvad, Birgitte Herreborg Thomsen: *Folk og folkestyre i 150 år*, Ribe Amts Lokalkraver og Historisk Samfund for Ribe Amt 1999, 116 sider, 130 kr.

Den nye fyrste

Af Michael Sterll, mag. art., Botanisk Museum, Københavns Universitet

Niccolò Machiavelli: Fyrsten. Uforkortet oversættelse fra italiensk, Fritz Wolder. Helikon. Århus 1998. 135 sider. Bogladepris 248 kr.

*Niccolo, Niccolo, du er Europas ypperste blomst, du med din evigt rolige samvittighed, med din beskidte statsræson*¹

Niccolò Machiavelli (1469 - 1527) har på mange måder haft en sær skæbne. Hans store, personlige ambition var at blive en lederskikkelse blandt sin hjembys politiske embedsmænd, men i stedet blev han i sin samtid en anerkendt og velanskrevet forfatter.

Hans ganske omfattende forfatterskab indeholder efter nutidens begreber politisk journalistik, egentlig historieskrivning og flere dramaer, hvortil kommer, at han var en ganske fremragende essayist og lyriker. Som embedsmand var han inddraget i mange af den florentinske republik's vigtige forhandlinger uden dog på nogen måde at gøre sig bemærket, mens mange af disse begivenheder i dag er bedst kendte netop på grund af hans litterære kommentarer til de egentlige hovedpersoners gøren og laden. På baggrund af Machiavellis omtale gjorde gamle Jacob Burckhardt således Cesare Borgia - der allerede var en central figur i *Fyrsten* - til en hovedperson i sin *Die Kultur der Renaissance in Italien* i det afsnit, han selv kaldte *Der Staat als Kunstwerk*, men som drillende er blevet omtalt som *Das Verbrechen als Kunstwerk*². Machiavelli betegner selv sit lille værk som "Refleksioner over fyrstedømmers væsen og forskelligheder og om de midler, hvormed de bliver erhvervede, opretholdt og mistede". Det antyder, at værket skal opfattes som en nyttig lærebog, men hér som så mange andre steder i forfatterskabet skal Machiavelli næppe tages alene for pålydende. Burckhardt betegnede selv klædeligt sit værk - der oprindeligt udkom

i 1860 - som et forsøg, men det blev ved sin udgivelse et central omdrejningspunkt for renaissance-forskningen og er - fuldt berettiget - forblevet et sådant.

Efter deres første, store glansperiode under Cosimo og Lorenzo blev medicislægten fordrevet fra Firenze i 1494, og efter Savonarolas korte mellemspill opstod den verdslige republik, hvor Machiavelli fik sin korte karriere. Men da medicierne i 1512 igen kom til magten, blev han fyret i lighed med størstedelen af de øvrige republikanske topembedsmænd, og hans ansøgning om et nyt embede blev afvist af Giuliano Medici - den senere pave Clemens VII - der i stedet satte ham til at skrive *Istorie fiorentine*, der blev et ganske fremragende og meget tidstypisk værk. *Fyrsten* synes oprindeligt at have været tænkt som et bilag til ansøgningen, men blev senere dediceret til Giulianos nevø Lorenzo II, der på ingen måde var *magnifico*. Værket blev da også først udgivet posthumt, og Machiavelli forsøgte forgæves helt frem til sin død at genoptage karrieren.

Hans senere berømmelse har noget af den samme skævvridning. Selv om *Mandragola* fortsat opføres, og *Belfagor* stadig læses, er det altid som værker af forfatteren til *Fyrsten*. Hans samlede forfatterskab, der er ganske omfattende og vidt varieret, er reduceret til et nyttigt arkiv for citater til støtte for den ene eller anden fortolkning af *Fyrsten*, der strækker sig fra opfattelser af værket som verdens første lærebog i statsraison til veloplagt politisk satire.

Fyrsten er så afgjort Machiavellis hovedværk ud fra den betragtning, at det er denne ene bog, der har gjort ham næsten tidløst berømt - eller måske snarere berygtet. Men da jeg engang i dunkel fortid blev isoleret i syv timer for i ensomhed at redegøre for "Machiavellis fyrstebegreb", kunne jeg konstatere, at et sådant intetsteds kom til udtryk i *Fyrsten*, men alene lod sig stykke sammen

udfra hans langt mere omfattende *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, der sært nok er en redegørelse for den republikanske statsforms fortræffeligheder.

Fyrsten blev da også skrevet som et lejlighedsskrift i en pause under arbejdet med *Discorsi*, men ganske uanset forfatterens hastværk - og senere tiders vurdering af hans egentlige meninger og moralske habitus - lykkedes det ham at skabe en af verdenslitteraturens uantastede klassikere.

For en nutidig "dannet læser" i Italien er der ikke de store problemer med at læse originaludgaverne fra 1532. 1500-tallets toscanske dialekt er fortsat normen for det italienske sprog; på det område er italienere ganske som englændere heldigt stillede. Prøv blot at præsentere en nutidig, dansk førsteårs historiestuderende for Christian IV's breve. Det drejer sig ikke om den sædvanlige, mavesure kritik af studerendes ringe formåen, men om en konstatering af forskellige sprograditioner.

Nu foreligger *Fyrsten* i dansk nyoversættelse direkte fra den italienske grundtekst. Fritz Wolder har stået for arbejdet og har tilmed forsynet Deres anmelder med med en række forskrifter om, hvordan resultatet retteligen bør opfattes. Lad mig - som det ofte anføres i "Personlige" - se væk fra den usædvanlige fremgangsmåde, og straks i det store og hele erklære mig enig. Den bog har længe trængt til en ordentlig dansk oversættelse, og det har den nu fået. Tilmed har oversætteren forsynet den med en lang række nyttige noter og indskud, der måske nok for størstedelens vedkommende ville være over-

flødige i en udgave rettet mod nutidige, italienske læsere, men som så afgjort er på sin plads overfor danske. Hertil kommer en såre nyttig, men yderst selektiv bibliografi.

Desværre har dette apparat i sin fulde udnyttelse af desk-top-publishing's mange muligheder gjort tekstbilledet til en gebrækkelig affære, mens specielt den florentinske Giunti-udgave fra 1532 sætter de små grå i sving og lader øjet finde hvile. Selv den mest avancerede teknik kan ikke erstatte ordentligt boghåndværk.

Problemerne med oversættelser / nyoversættelser er mange, og jeg skal ikke holde Faklen højt. I den tidligere danske udgave - oversat af Ewald Langfors og Werner Pawl fra svensk under inddragelse af en engelsk og fransk udgave - var sproget nok mere præget af en højskole-djærvhed, men den lange omvej havde ikke gavnet autenciteten, og Wolder kommer langt tættere på Machiavellis ordvalg og stil. For en historiestuderende er nyudgaven så langt at foretrække, mens den tilsvarende engelske, anonyme, oversættelse fra 1993 - der da heller ikke helt tilfældigt er sat og trykt af Nørhaven - er et eksempel på godt boghåndværk i billighogens rammer³.

Michael Sterll

¹ Enzensberger, H.M.: *Til Niccolo Macchiavelli*. I 500-året for hans fødsel. Jørgen Sonnes oversættelse. Oprindeligt bragt som kronik i *Information* 3.-4.-6.-1969.

² Burckhardt, J.: *Die Kultur der Renaissance in Italien - Ein Versuch*. (1860). Stuttgart 1966.

³ Machiavelli, N.: *The Prince*. Foreword by Norman Stone. Wordsworth Editions, Hertfordshire 1993. Bogladepris 29.75 kr.

De danske grundlove

Af Iben Fisker Sørensen, stud. mag.

Henning Koch og Kristian Hvidt: *Danmarks riges grundlove 1849-1866-1915-1953*. Christian Ejlers forlag, 1999, 116 s., 120 kr.

Grundloven har som bekendt haft 150 års jubilæum i 1999, og i den anledning er der blevet udgivet en del bøger både af historisk og samfundskritisk art.

Hvad er derfor mere naturligt ved en sådan lejlighed end et genoptryk af grundlovene? Det er tanken bag denne bog, der indeholder en yderst brugervenlig parallel opsætning af de danske grundlove, så man på en gang kan overskue dem alle. Cand.jur. Karsten Ribbjerg Erichsen har stået for denne opstilling.

I forordet skitseres bogens formål som

følgende: "At give læseren en dybere forståelse for grundlovens bestemmelser ved at se dem i det historiske perspektiv, altså vise den tankegang de oprindeligt er blevet formuleret ud fra". Grundloven af 1915 er trykt med de ændringer, som genforeningen i 1920 medførte, dog med dele af den oprindelige tekst i parentes. Tydeligere bliver udgiverens vægt på det historiske perspektiv ved medtagelsen af 1939-forslaget til en ny grundlov. Ændringerne i paragrafferne vedrørende Folketingets dannelse og arbejdsform fra 1915/1920-grundloven til grundloven af 1953 ville unægtelig have været vanskelige at forstå, hvis ikke forslaget af 1939 var medtaget - som et udtryk for den diskussion, der foregik i de mellemliggende år.

At den parallelle opstilling af de forskellige grundlove i sig selv skulle give en dybere forståelse, er måske at tage munden for fuld. Det har udgiverne Henning Koch og Kristian Hvidt taget højde for i den korte indledning, der kommer omkring det væsentlige ved hver af grundlovene. Der bliver også plads til et hurtigt tilbageblik på de tanker, der ligger bag folkestyrets opståen, med vægten lagt på ideen om magtens tredeling. Det er en læseværdig indledning, der gør meget ud af de politiske begivenheder. Derimod er afsnittet om retssædvane for kort. Det ridser kun lige i overfladen, eksemplerne er få og i oversigtsform. Retssædvane ændrer nogle gange på betydningen i den skrevne tekst, ved vi alle, men hvor i de forskellige grundlove det er sket, ved end ikke mange jurister. Det er måske indledningens problem, at bogen - som det siges i forordet - henvender sig til "den der som amatør eller professionelt dyrker historien, statskundskab eller juraen". En indledning på 20 sider kan umuligt andet end skitsere emner indenfor hvert områdes vinkel på grundloven. Men indledningen er en hurtig opsummering, som er nyttig at have med ved den videre læsning, og afsnittene er ikke længere, end at de også kan bruges ved opslag.

Grundloven af 1953 er udgangspunktet for den parallelle opsætning. Denne opstillingsform har - med forlagets egne ord - taget mest hensyn til "den juridisk interesserede læser af bogen, som vil læse kolonnerne baglæns mod

venstre, først 1953 - sidst 1849". Da det er grundloven af 1953, som de fleste kender bedst, forekommer denne opbygning naturlig. Omkring valg til folketinget og Folketingets arbejdsform i kapitlerne IV og V har man dog taget konsekvensen af de omfattende ændringer af paragrafferne, som afskaffelsen af landstinget i den seneste grundlov har medført. Her er det forslaget af 1939, som er styrende for den vandrette opsætning. På omslagets bagerste flap findes en brugervenlig vejledning. Her kan man bl.a. se, at tegnet " ° " betyder, at "en grundlovsparagraf indeholder to eller flere sæt informationer som i en tidligere eller senere grundlov findes opdelt i to eller flere bestemmelser".

Man får ved en hurtig gennemgang det indtryk, at der er stor kontinuitet i de danske grundlove. Indledningen gør da også opmærksom på, at mere end to trediedele af paragrafferne i den nuværende grundlov er identiske med bestemmelser i grundloven fra 1849, og den overordnede opbygning er også den samme. F.eks. er bestemmelserne om ytringsfrihed (§ 77 i 1953 og § 91 i 1849) næsten enslydende, men her har vi et godt eksempel på, at fortolkningen spiller en afgørende rolle for forståelsen af den danske grundlov. Det er måske ikke det store problem for mange samfundsinteresserede borgere at sætte sig ind i tankegangen bag grundloven af 1953 og dermed nå frem til en nogenlunde brugbar fortolkning af den retlige sædvane. Men man har i de senere år set en større spændvidde i fortolkningen af grundlovens bestemmelser, end godt er, hvis uenighed skal undgås om den dybere forståelse.

Med et omfattende notesystem kunne der måske have været plads til en nærmere beskrivelse af udviklingen inden for de forskellige paragraffer, men jeg tror, at dette ville have forstyrret overskueligheden. Dog har udgiverne valgt at opstille emneord i den sidste kolonne på hver dobbeltside som en hjælp til læseren. Der anvendes kun emneord, når det drejer sig om emner, der omtales i 1953-grundloven. Dette giver problemer f.eks. i kapitel IV om Folketingets dannelse; dette kapitel indeholder ikke så mange paragraffer i 1953 som i de foregående grundlove. Det

betyder flere sider helt uden emneord - og disse sider kan let blive overset. Registret indeholder kun henvisninger til emneord, når ordet tilfældigvis indgår i selve paragraffen. Og da kan formuleringen være lidt forskellig de to steder; ved § 49 er emneordet f.eks. ”åbne eller lukkede døre”, men i registret står paragraffen under ”offentlig eller lukkede møde”. Disse problemer kunne og burde være løst.

Bogen er en fin indføring for den historisk interesserede læser, der vil vide noget mere om grundlovens udvikling. Den parallelle opstilling gør, at bogen er velegnet som opslagsværk. Det er en bog, som det er vigtigt at have ved hånden, når man læser andre bøger om politiske emner.

Iben Fisker Sørensen

Den landbrugsmæssige revolution

Af Michael Bregnsbo, lektor, ph.d. ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse,

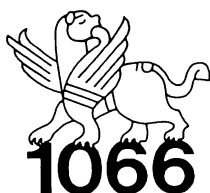
Bjørn, Claus (ed.): The Agricultural Revolution - Reconsidered, Landbohistorisk Selskab, Odense 1998 (111 s.)

I Danmarkshistorien benævnes landbrugsrevolutionen (the agricultural revolution) i 1700-tallet sædvanligvis *landboreformerne*. Dette sker i og for sig ikke for at understrege den danske udviklings gradvise og udramatiske beskaffenhed, men udtrykket hentyder til, at de gennemgribende ændringer i landbruget hertilands blev til som følge af reformer, som blev sat i værk på initiativ af statens ledelse. Denne opfattelse af den danske landbrugsudvikling er dog nu under stærkt pres i forskningen.¹ Det foreliggende værk er resultatet af et seminar i juni 1995 på det nu nedlagte forskningscenter Menneske og Natur på Hollufgård ved Odense. Efter en kort indledning af Claus Bjørn følger en artikel af Klaus-J. Lorenzen-Schmidt om moderne landbrug siden 1200 (!), eksemplificeret ved den holstenske Elb-marsk. Bo Fritzbøger beskæftiger sig med „the silvicultural revolution“, d.v.s. skovbrugsrevolutionen i Danmark. Indtil landboreformerne havde skovbruget udgjort en integreret del af landbruget, men siden blev de skilt ad, hvad der var en forudsætning for en moderne skovbrugsindustri. Dan Ch. Chri-

stensen ser på den danske landbrugsudvikling 1750-1820 med særlig vægt på teknologiske og institutionelle fornyelser og nedtoner den traditionelle opfattelse af reformerne som iværksatte på en vis og fremsynet regeringsinitiativ. Husdyrenes forhold før, under og efter landbrugsrevolutionen er emnet for Esben Hedegaards artikel, der har bud til nutidens debat om dyrevelfærd. J.K. Walton ser på forbindelserne mellem den landbrugsmæssige og den industrielle revolution i Nordvestengland 1780-1850. Artiklen er spændende, men et kort med angivelse af de områder og steder, der nævnes, ville unægteligt have gjort godt. De to nævnte revolutioner bliver også forbundne i Michael Winstanleys artikel, hvor det mindre gårdbrugs rolle i den engelske udvikling, et forhold som ellers traditionelt er blevet stærkt undervurderet, bliver betonet. Emnet er omfattende, kronologisk, geografisk og tematisk, og det foreliggende værk dækker ikke og foregiver ej heller at dække det hele, men der er tale om seks punktstudier, alle over relevante og centrale aspekter.

Michael Bregnsbo

¹.Feldbæk, Ole: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*, Herning 1993, s.109-122.

1066 Tidsskrift for historie

Indholdsfortegnelse 29. årgang, 1999

Redaktionen har hermed afsluttet 29. årgang, hvor vi bla. har bragt 9 artikler og 21 anmeldelser samt 4 bagsider. Årets produktion kommer dermed op på 148 sider.

Borne, Stella	Hvad folk skrev til kongen (anm.)	2: 21-23
Bregnsbo, Michael	Storbritanniens Nordeuropa-politik omkring år 1700 (anm.)	1: 24-25
Bregnsbo, Michael og R. Mariager	Hvordan formidler man en grundlov? Et udvalg af museums-udstillinger og litteratur i anledning af Grundlovens 150-års jubilæum	4: 18-26
Bregnsbo, Michael	Den landbrugsmæssige revolution (anm.)	4: 30
Brøndal, Jørn	Etniske enklaver i det amerikanske Midtvesten	2: 3-12
Christiansen, Palle O.	At tænke med fortiden. Om historisk og kulturel forståelse af et forandringeres Europa	1: 3-14
Fabricius-Møller, Jes	Historisk-poetisk oplysning (anm.)	3: 36-38
Friis, Thomas Wegener	„Die Wanseekonferenz“ - Når historien kommer på film.	2: 13-18
Gjerløff, Anne Katrine	„I oplukte Høje, med spejdende Øje“. 1700-tallets oldtidsforskning og nationale brug af fortiden	3: 3-13
Hansen, Søren	SF og det nationale kompromis. En parentes i SFs EF-politik?	3: 14-23
Henningsen, Peter	Nationalismens kultur (anm.)	1: 29-31
Henningsen, Peter	En administrationshistorisk perle (anm.)	2: 19-21
Henningsen, Peter	Nyt lys over „det mørke Jylland“ (anm.)	3: 38-41
Holm, Adam	Den reaktionære modernist Pétain (anm.)	1: 27-29
Holm, Adam	Fra hybris til nemesis (anm.)	2: 25-27
Holm, Adam	Balancekunst: mellem eftergivenhed og udfordring (anm.)	3: 42-44
Jensen, Charlotte S.H.	At spå om fremtiden I-IV	1-4: Bagsiderne
Lerdam, Henrik	Skånes middelalder fra A til Z (anm.)	3: 33-34
Lundbak, Henrik	SOE og den danske modstandsbevægelse (anm.)	1: 26-27
Mariager, Rasmus	En diplomatiets Don Quixote (anm.)	1: 31-34
Mariager, Rasmus	De store folkelige bevægelser (anm.)	3: 45-47
Mariager, Rasmus og M. Bregnsbo	Hvordan formidler man en grundlov? Et udvalg af museums-udstillinger og litteratur i anledning af Grundlovens 150-års jubilæum	4: 18-26
Nielsen, Charlotte Boje	Livet på en 1300-tals borg. Hvad fortæller de arkæologiske fund	1: 15-23
Pedersen, Erik Helmer	De danske landbrugeres kamp om markedsandele (anm.)	1: 34-35
Pedersen, Jan	Jason eller Aeneas? Om Vasco da Gama-myntens forbillede og betydning	4: 3-17
Petersen, Karsten Skjold	Embedernes forvaltning (anm.)	2: 23-24
Redaktionen	Ph.d.-afhandlinger 1990-1999	1: Midtersiderne
Redaktionen	Indholdsfortegnelse 29. årgang, 1999	4: 31
Sode-Madsen, Hans	Socialreformens fader får sin første biografi (anm.)	2: 27-31
Sterll, Michael	Benedikts Regel (anm.)	3: 32-33
Sterll, Michael	Om forbrydelse og straf (anm.)	3: 34-36
Sterll, Michael	Den nye fyrste (anm.)	4: 27-28
Sørensen, Iben Fisker	De danske grundlove (anm.)	4: 28-30
Telle, Hatla	Et moderne stavnsbånd ophæves. Økonomiske og sociale rettigheder i Kina	3: 24-31

At spå om fremtiden... IV

Spådomme om Verdens Undergang

Ligesom de fleste andre systemer af trosforestillinger har også den danske folketradition en opfattelse af, at den verden, vi lever i, ikke vil vare ved - at der vil komme en form for afslutning, evt. fulgt af en ny tids begyndelse.

Af Charlotte S.H. Jensen, mag.art., arkivformidler ved Landsarkivet for Sjælland m.m.

I nden for folketraditionen eksisterer der to markante sagnkredse, som behandler, hvad der vil ske, når verdens ende er nær. Den ene type handler om Holger Danskes genkomst og om, hvorledes der skal stå et stort slag. Stedet varierer en del, da der er tale om et vandremotiv. Mulige krigsskuepladser er bl.a. „Fjand grønne“ og „Tårs hede“. Men også Odense nævnes. Når en lille holm i Odense å flytter sig helt hen til Bellinge bro, vil en broget ko stille sig på holmen og brøle. Denne brølen indvarsler Dømedag. Det vil gå så voldsomt til, at ænderne vil kunne flyde i blod ud af Vesterport. Alle våbenføre danske mænd vil omkomme, men til sidst vil Holger Danske stå op af Nonnebakken og samle de tolvårige drenge og de gamle gråhårede mænd, og i spidsen for denne noget besynderlige hær vil den gamle kæmpe jage fjenderne ud af landet.

I andre Holger Danske-traditioner fortælles det, at der vil gro et træ op i en bestemt sø, og at krigen vil bryde løs, når fjenden kommer for at tøjre sine heste ved træet. Fjenden er som regel „Tyrken“, men i nogle sammenhænge nævnes også englændere og tyskere. Udgangen på slaget er også her, at den danske hær, bestående af snart sagt alt andet end våbenføre mænd, vil sejre.

Den anden sagntype handler om Sybilles spådomme. Hun er en magisk person med en menneskefod og en andefod. I spådommene, som bl.a. refereres af en række Evald Tang Kristensen-meddelere, findes også motivet om

slaget, der skal vindes af drenge og oldinge. Men der er også en række andre tegn. Et hyppigt optrædende element er fx, at hele verden vil forgå ved ild - undtagen Danmark, som vil „forgå ved vand“, dvs. blive oversvømmet. Til den tid kan folk fiske torsk på fx Lemvig torv, Flovlev bygade og Vestervig kirkegård. Blandt andre tegn på, at enden er nær, er en række forhold, som må have forekommet lige så rædselsvækkende som usandsynlige for traditionsbærerne - fx at børn skal spørge deres fædre, hvordan et får og en bi så ud, at storkene næsten vil forsvinde, at mænds og kvinders klædedragt skal blive ens, at folk vil blive så forfængelige, at de ikke ved, hvordan de vil klæde sig, at både bakker og bjerge skal komme under plov, men at det alligevel vil blive vanskeligt at få føden etc.

Det store spørgsmål „Hvorfor?“ bliver imidlertid aldrig hverken stillet eller besvaret i traditionerne om verdens undergang. For den skæbne- og varseltroende er spørgsmålet også temmelig irrelevant, idet skæbnen jo alligevel ikke står til at ændre. Men heldigvis er der i en række sagn indbygget en form for sikkerhedsventil i form af en oplysning om, at spådommen ikke gælder, hvis kernerne i æblerne vender sig. Meddelere, som kender til denne tradition, tøver naturligvis ikke med at oplyse, at dette allerede er sket!

Charlotte S.H. Jensen